

UTÓSZÓ

A KOPÁCSI NÉPMESÉK

Röviden a faluról

Kopács kis falu a *Dráva* folyó torkolatvidékén *Baranya* legdélibb csücskében, az ún. *Drávaszögben*. Nevét csak kevesen ismerik: halászok, vadászok, természetjárók és újabban nyelvészek, néprajzi kutatók is. Tudományos felfedezése régies hagyományainak, köztük a népmeséknek köszönhető.

A falu nevét már középkori források említik *Kopach*, ritkábban *Kupach* alakban. Egy 1212-ből való határjárásban felsorolt helynevek közül máig él: *Daróca* (az egyik mesében *Daróc*), *Gorba*, *Nagyhegy* és *Vémely*. A lakosság egy része ugyanis hosszú századokon át helyben maradt, még a török hódoltság pusztításait is átvészelte. A környező mocsárvilág nemcsak élelmet, hanem menedéket is adott.

A múlt századi ármentesítések során a falu határának nagyobb része a gátakon kívül rekedt, tehát a *Duna* és a *Dráva* árhullámai szinte akadálytalanul előlthetik. A városi embernek már maga ez a kiterjedt ártér is valóságos mesevilág! A falutól csónakút visz a kopácsi nagy tóra: a keskeny víztükröt lent kétoldalt sűrű hínárfal szegélyezi, a nyugalomban megzavart halak ezüstös villanással tűnnek el benne; fent fűzfák borulnak az út fölé, természetes ernyőt tartanak a tűző nyári nap ellen. Kint a tavon nád- és gyékényligetek, itt-ott tenyérnyi zöld sziget, némelyiken halászkunyhó. Tábortűz és papifüst zavarja el a szúnyograjókat. Itt a mesélés egyik színhelye. A tó szélén fülig sáros sertések túrják ki és ropogtatják a csigákat, hagylókat, partra vetett, megszáradt halakat. Távolság fekete

gólyák lépkednek vizet kémelve, óvakodva. A háttérben 15—18 méter magas mocsári füzeket lenget a szél. Ha a halak valamelyik gyülekezőhelyét egyetlen kődobással is megzavarják, szinte kifehéredik a víz a nyomukban. A puskalövéstől felriasztott madárrajok felhőként menekülnek el.

A természet e pazar bőkezősége a falu ezernél valamivel több lakosából még századunk első felében is majdnem száz halásznak biztosított megélhetést. Ők voltak a legjobb mese-mondók, körükben hangzottak el a legszebb népmesék, amelyekben a szokásosnál jóval gyakrabban szerepelnek halászok; néha már-már azonosulnak is velük:

„Hát vót egyszer egy szegény ember. Olyan szegén(y) vót, mind én is. Halászatbul élt, úgy, mint én is. Hol fogott halat, hol nem, úgy, mint én is. Hát vót neki egy bérölt tavacs-kája, oda járt ű halászgatni.” (Szalai Áron meséje: *Két egyforma testvér* Aa Th 303 + *Sárkányölő*, Aa Th 300.)

A kopácsi mesekincs egészében véve jóval természetközelibb az átlagosnál, a mesei történet színhelye a szok(ott)nál is gyakrabban tó, tenger, folyó és erdő; sokféle hal és vízisárnyas is szerepel. Két jelenet az egyik meséből:

„Mikor átért a tú(l)só partra, láti, hogy ott egy szép aranyhájú halacska ottan hentörög a porba(n). Egyik fele már megszáradt, megsütötte a nap, de él. Ő fogta a halacs-kát, megsajná(l)ta, beledobta a vízbe. — Szegény halacska! Itt pusztú(l)sz el, megsüt a nap, a víz meg messze van, nem tudsz belemenni. — A halacska rögtön kiugrott a vízbű(l), de abba(n) a pillanatba(n) kétször akkora lett, mind vót, és frissebb és egészségösebben nézött ki. — Na, jó fiú, amiér(t) így megsajná(l)tál, megszánakoztál rajtam, hogy lát-

tad, hogy élve elpusztu(l)hatnék, nohát vegyé(l) ki a baló(l)dalambú(l) egy szál héjat, amiket nem sütött a nap! Ha valamikor valami bajod lesz, görbítsd meg, én rögtön ott leszek, és a bajodon segítek.”

„Az erdő közepén talá(l)t egy kis tavat. Ott látott egy szép vadkacsát ott föntörögni; de az egyik szárnya el van lüvel; akarna röpü(l)ni, de nem bír. Megsajná(l)ta a gyerek, megszólította: — Te kis kácsa, gyere ki, hogy gyógyítsam meg a szárnyadat! — Dehogyan megyek, mit gondó(l)sz? Azér(t), hogy vagy paprikást vagy pecsenyét csinálj belülem! — Ne félj, nem bánlak! Tiszta szívbü(l) mondom, hogy meggyógyítlak. — No, Isten neki, nem bánom, ha má(r) rászorultá(l) az életömrre, így se ér sokat! A szárnyam el van törve, nem bánom, ha meghalok is. — Avval kiúszott a patak szélire. A gyerekek megfogta, és leü(l)te vele, odavette az ölibe. Elővette a tárcájábü(l) az élesztőfüvet, megkenyőgette vele a sebös szárnyát. Az azonnal olyan lett, mintha sohase lett volna eltörve. Megörü(l)ta a kácsa! Mindjárt próbálni a szárnyát, próbál rajta repü(l)ni. Hát lehet! — Na, jó fiú, azt gondó(l)tam, hogy elveszed az életömet, de mivel ilyen jót tetté(l) velem, húzz ki a bal szárnyamból, amelyik nem vót törött, egy szál fényös tollat! Ha valamikor valami bajod lesz, a szélösebbik felit repeszd le! Én rögtön ott leszök.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A kopácsi mesemondók természetesen korántsem egyoldalúak, hanem többségükben tapasztalt, világlátott emberek. Gondolkodásukban a hagyományosság és a korszerűség szerencsésen ötvöződik egybe. Történeteik gazdagon árnyaltak, sokféle helyzetet és szereplőt vonultatnak fel, legfeljebb a földművelő parasztokról esik kevesebb szó a szo-

kásosnál. A mesék régiessége lehet az oka annak, hogy a magyar-délszláv együttélés tartalmilag még nem tükröződik bennük, ellenben nyelvi hatás megfigyelhető.

A mesék összegyűjtése

Kopácsra nagyjából egyszerre terelődött a nyelvészek és a néprajzi kutatók figyelme, máig is jó egyetértésben munkálkodnak. Rendszeresebb népnyelvi gyűjtés az 1960-as évektől folyik: a *Magyar Nyelvjárás Atlasz* munkatársai jártak a faluban; *Penavin* Olga *újvidéki* egyetemi tanárnő és munkatársai azóta is folytatják a gyűjtőmunkát, mintegy két tucat népmesét is megörökítettek, amelyek az *Ortutay Gyula* által szerkesztett *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatban jelentek meg. A néprajzi kutatók legkorábban a viseletre, különösen pedig a hímzésre figyeltek fel; legújabbban *Pataky András*, helybeli tanító hiedelmeket, balladákat és tucatnyi mesét gyűjtött. Életcéljául a falu néprajzi összefoglalásának megírását tűzte ki.

Eddig a mesegyűjtés ért el legtöbb eredményt, pedig olyankor kezdődött, amikor a mesemondás már nem volt eleven gyakorlat, és eleinte még magnetofon sem állhatott rendelkezésre, gyorsírással kellett rögzítenem a szövegeket. 1942-ben kezdtem ugyanis a mesegyűjtést az akkori *Táj- és Népkutató Intézet* külső munkatársaként. Kis csoportunkat *Tálas István* intézeti tanár vezette. Ekkor első ízben mint-60 mesét sikerült összegyűjtenem, ezek közül a 8 legszebb *Csalóka Péter* címmel 1947-ben nyomtatásban is megjelent. 1962-ben, tehát épp 20 év múlva jártam ismét a faluban, de ekkor már magnóval felszerelve, s újabb 7 mesét gyűjtöttem. Így hárman e kis faluból 100-nál is több népmesét hoztunk el, és ezeknek még csak töredékét tettük közzé nyomtatásban. Legfőbb ideje, hogy a kopácsi népmesék közkinccsé váljanak!

A mesék közzététele

Az eddig gyűjtött *kopácsi* népmesék vaskos köteteket töltenének meg. Mivel némelyikből több változat is áll rendelkezésünkre, és különben sem minden mese éri el a kellő színvonalat, e kötet a mesekincs színe-javát tartalmazza. Arra törekedtem, azonban, hogy a jobb mesemondóktól minden fontosabb mesetípust bemutassak, s ezáltal valóságos kép alakuljon ki a helyi népköltészet gazdaságáról.

A népnyelv minél hívebb visszaadása kedvéért tértem el a helyesírási szabályoktól. Nagy kár lett volna a szövegeket köznyelvre vagy éppen irodalmi nyelvre átirni! Még így sem lehetett minden hangot jelölni, de a fonetikus hűség az olvasást zavarta volna. Zárójelben pótoltam a népnyelvből hiányzó, vagy épp nem ejtett hangokat. Mint minden „megalkuvó”, felemás megoldás, ez is kétfelől támadható, de ebben tökéleteset adni úgysem lehet. Ráadásul sokakat zavarni fog magának a kopácsi nyelvjárásnak is az állandó bizonytalankodása, a sokféle hang- és szóalak, de a valósághoz ez is hozzátartozik.

Még a legjobb mesemondók is emberek, akik — nem is olyan ritkán — tévedhetnek, különösen amióta már nem eleven a mesemondás gyakorlata. Nem javítottam szövegeiken, erényeik és hibáik egyaránt tanulságosak. Arra törekedtem tehát, hogy e kötet meséit a szakemberek éppúgy használhassák, mint ahogy érdeklődéssel olvashatják a népköltészet hívei is.

Bori Imre újvidéki egyetemi tanáré a köszönet, aki a kiadás ügyét elindította és végig támogatta.

A mesemondók közös bemutatása

A 15 kopácsi mesemondóból a szokásos aránynak megfelelően 9 férfi és 6 nő van. Összetételük nagyjából megfelel a faluénak: a nők egy napszámos kivételével mind eltartott családtagok; a férfiak között egy-egy csősz, kispáros és vasutas, két napszámos és négy halász van, az utóbbiak közül háromnak valamennyi földje is volt. Két szomszédból beházasodott nő kivételével valamennyi mesemondó kopácsi bennszülött volt. Bár a falu lakossága már a török hódoltság alatt áttért a református vallásra, az utóbbi évszázadban fellépett *egyke* miatt megindult a nagyobb arányú bevándorlás, főként szegényebb katolikusok költöztek be. Így a mesemondók vallási megoszlása is nagyjából megfelel a faluénak: kétharmad részük református, egyharmad pedig katolikus vallású. Kor szerinti megoszlásuk a következő:

20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	év között volt
3	—	3	3	4	2	fő

A mesetudás korcsoportonkénti eloszlása meglepően egyenletes, de éppen a legaktívabb évtized teljes kiesése a hagyomány folyamatosságában beállott törésre vall. E tekintetben másutt még kedvezőtlenebb a helyzet, a *Csongrád* megyei *Tápén* pl. ez idő alatt a mesetudás szinte teljesen a nagyszülők korcsoportjára korlátozódott.

A 15 kopácsi mesemondó tudása között meglehetősen számbeli és terjedelmi különbségek vannak: 8 mesemondó 84, a többi 7 pedig csak negyedrésznyi, kb. 18—20 történetet beszélt el; az egyénekenkénti átlagszám 7 lenne, a valóságban ennél többet vagy kevesebbet tudnak:

Szalai Áron	23	Varga Áron	10
Szalai Ferencné	13	Lőrincz Irma	8

Horváth Antal	10	Horváth Mária	5
Győrfi Kálmán	10	Márton Erzsébet	5 stb.

A nők-férfiak mesekincse között „darabszámra” nincs ugyan különbség (kb. 60:40 az arány), ellenben a „férfi”-mesék terjedelme éppen kétszerese a nőinek! (*Tápén* a nők kevesebb mesét tudtak a férfiaknál, az utóbbiak meséi csak másfélszer voltak terjedelmesebbek.)

A kopácsi mesetípusok nagyobb része is éppúgy valamelyik nemhez köthető, mint a *Csongrád* megyei *Tápén*. A férfiak Kopácson is elsősorban a hősies kalandmeséket (Sárkányölő, Aa Th 300; Két egyforma testvér, Aa Th 303; Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304; stb.), továbbá a bátor, erős és a ravasz hősökrol szóló történeteket (A katona és az ördög, Aa Th 330; Férfihamupipőke, Aa Th 530; Négy művésztestvér, Aa Th 653; Igazmondó juhász, Aa Th 889; Híres zsvány, Aa Th 1525; Csalóka Péter Aa Th 1539. stb.), valamint a tréfás, hazudós, erotikus történeteket, rémhistóriákat és történeti mondákat kedvelik. E mesék főhősei férfiak, a nők többnyire csak mellékalakok. Még akkor is a férfiak állanak középpontban, ha történetesen ellenszenves szereplők. Így pl. a fonóházban megjelenő ördög (Ördögszerető, Aa Th. 407.) egy férfi és egy nő meséjében; mindkettő a saját nemének szemszögéből ábrázol.

Varga Áron:

Egyszer minden kopogtatás nélkül belépett egy daliás, szép fiatalember. Odaült a leán(y) mellé és átkarolta, de egy szót nem szólt a leányhoz. Kínálgatták ennivalóval, innivalóval, nem fogadott el semmit.”

Palkó Jánosné:

Hát egyszer, kilenc óra után nyílt az ajtó. Hát amint belép, hát gyönyörű szép legény gyűtt be. Csak ű(l)t le mellé. Akkor a többi lányok irigyő(l)ték, mer(t) hát gyönyörű szép legény vót. Ű meg örű(l)t, szegény lány.”

A férfiak általában ráérősebb részletességgel, de a nőknél kevesebb érzelmi árnyalással ábrázolnak. Példa erre az Elkárhozott leány (Aa Th 307.) mesetípus utolsó jelenetében a nő bemutatása; az egyiknél valóságos szörnyeteg, míg a másiknál megtérő, mind alázatosabb bűnös:

Szalai Áron:

Mikor elverte az óra a tizet, fölcsattant a koporsó teteje, és ütet eltakarta. Kigurik ám a lány, megy, tördel mindent. — Hol vagy, trázsa, megeszlek, Akárhová bujtál, megtalállak, megeszlek! — Hát egyszer szalad föl a toronba, ez mög szépön belefeküdt a koporsóba. Hej, de a lán még feleútba(n) se vót, már eszrevötte! Szalad ám le! — Hát te ilyen, te olyan! Hogy mérté(l) belefekünni a koporsóba? — Szidta, káromkodott, mit nem csiná(l)t. Odaér, hát láti, hogy halott, mer(t) semmi mozdulása nem vót, hogy él. Úgy szedte vóna ki, mint a sas, mint aki szedi szét a csibét, de nem vót hatalma hozzányú(l)ni, mer(t) az is halott vót; halottnak tette magát. De osztán szidi, mindönnek elmondja . . .

Horváth Mária:

Aztán ahogy akar fölmenni a királykisasszony, a gyerök a másik felü(l) lemén. Bemén a kriptába, lefekszik. Az(t) mondja neki: — No gyere, királykisasszony! — Odamén a királykisasszony: — Te, hogyha Istenöd, lelköd van, menj a kriptámbú(l)! — Én nem mék, neköm nagyon jó helyem van! — Gyere ki a kriptámbu(l)! — Én nem mék! — Nem gyüssz? — Nem! — Ugyan mér(t) nem? — Mer(t) kfnosztatol engömet . . .”

Még szembetűnőbb ez a különbség a hősiés kalandmesék párbajjeleneteinél: a férfiak gondos aprólékossággal, a nők pedig sietős rövidséggel adják elő. A Fehérlófia (Aa Th. 301.) mesetípus egyik jelenete:

H o r v á t h A n t a l:

*Gyün ám nagy szélllel-
lobbal haza! — Ki az, aki
itt jár? Mindjárt) szétszag-
gatom! — Gyün ki a
királylány elébe: — Kedves
férjem, ne bántsd, mer(t)
az én bátyám gyűtt el ven-
dégsebe hozzánk! — Hó,
akkor jó(l) van! Szerbusz,
sógorkám! — Nyú(j)ti a
sárkány azt a roppant kar-
mas mancsait, hogy össze-
törje vele Fatörő komának
a kezét, de Fatörő koma
úgy megszorította a sár-
kán(y)nak a mancsát, hogy
annak mindön ujjja kire-
pedt. A sárkán(y) nagyot
szisszent, mikor az ujjja ki-
repedt: — Ejnye, sógor, de
kemény a kezed! — Hát
én csak, sógorkám, így
szoktam odahaza paroláz-
ni... Kimentek az udvar-
ra, összekapaszkodtak. A
sárkány a Fatörő komát
térdre ejtötte, de a Fatörő
koma a sárkán(y)t fenékgig
a földbe vágta bele. —*

L ő r i n c z I r m a

*Odaért a sárkány. Már
messzirű(l) ordította, hogy:
— Ki van idegön a ház-
ba(n)? Rögtön széjje(l)szag-
gatom! — Ez mög oszt
mögvárta a kapuba(n). Mi-
kor a sárkány odaért, elkez-
dött rá fújni. A Kilinkó
Jankó hamarosan a szöme
közzé szórta az erős papri-
kát, és avval az élös kard-
dal, amit az öreg adott ne-
ki, nagy gyorsasággal) le-
vagda(l)ta a fejeit mind.”*

Ejnye, sógorkám, de kemény a kezéd! — Avval kiugrott, összekapaszkodtak újra. Harmadszor a sárkán(y)t úgy vágta a földbe, hogy csak a fejei voltak ki. Avval fő(l)kapta fejszóját, és a fejét sorba mind egyenként levágta. A nyelvét a jekbű(l) sorba kidarabó(l)ta, aztat a tarisznyájába berakta . . .

Mindez természetesen korántsem kivétel nélküli szabály, fakadhat egyéni stíluskülönbségekből is, sőt hasonló eltérés a férfiaknál is észlelhető az egyes nemzedékek között. A valószínűleg ponyvai eredetű *Almafi* c. mesét (Madár völgy, Aa Th 432 + Repülő királyfi, Aa Th 575.) ketten is elmondták: *Farkas János* 1942-ben, 43 éves korában és *Győrfi Kálmán* 1962-ben, 49 éves korában. E mesében három fiúgyermek születik almából. *Farkas János* mesehősei még így örvendeznek nekik: „Az Isten megáldott bennünket három makkegészséges fiúgyermekkel!” Ezzel szemben *Győrfi Kálmán* mesehősei még ezt is hozzáteszik: „No, már sokat is adott az Isten, kettő is elég lett vóna!” A korábban följegyzett változat közelebb van az eredeti forráshoz, stílusa irodalmibb, részletezőbb:

Farkas János:
Megen csak szegén(y)
nagy szomorúan nekivette
az irán(y)t, maga se tudta,
hogy merre, csak ment. Hát
amint megy, mendegél, egy-
szer azon veszi észre magát,

Győrfi Kálmán:
Megy bánatában, mendegél.
Amint mögy, beér
tündérországba. Mindjárt a
tündérok fogadták útét.
Amint mögy: — No, itt
majd megpihenek egy ki-

hogy beért egy nagy erdő-
 be. Kiszemlé(l)t magának
 egy szép, nagy, terebélyös
 fát. Mivel már este is vót az
 idő, nagyon el is vót fárad-
 va, gondó(l)ta, hogy ott ki-
 pihen a testi fáradalmait.
 S lefeküdt hanyatt a fa alá
 és spekulá(l)t, hogy hát
 meddig kő(ll) űneki még
 barangó(l)ni, még ű azt a
 repülő kastélyt megtalálja?
 Közbe(n) osztán álomba
 merü(l)t. De kevés ideig
 aludt, mer(t) kakaskukuri-
 kulásra lett figyelmes . . .

csikét és úgy megyek majd
 tovább. — Egyszer csak
 kakaskukorékolásra föléb-
 redt.

Még azonos mesetípus, epizód és nagyjából egyenlő terje-
 delem esetén is megmutatkoznak az egyéni különbségek:
 így elbeszélő (balról) és dramatizáló (jobbról) jellegű két
 részlet: (Égig érő fa, Aa Th 317.):

Horváth Antal:

„Egysző(r) szétnéz, hát
 mind a fölhbő, annyi a vad-
 kácsa! De szoritják ám a
 fehérr hollót! Gyün direkt
 neki, mintha el akarná űt
 gázolni. Ő se vót röst, meg-
 fogta a kantárt szorosán.
 Mikor rëndös ütésre került
 úgy megütötte, hogy rögtön
 a lába elé esött. Abba(n) a
 pillanatha(n) ott termött ő
 a legelőn, ahol vót, abon-
 nan elszöktek a lovai.”

Győrfi Kálmán

„Nem tellött bele egypár
 perc, de gyün ám egy hatal-
 mas sas! Repül, veri a
 szárnyát, igényest a galamb-
 nak. De veri a galambot, de
 zavari a galambot! Az hiába
 bújjik az ágak közé, de a sas
 csak utána! Nincs más hát-
 ra, mer(t) mán a sas úgyis
 megfogi űtet, odarepül a
 gyerőkböz. Odavágja me-
 gint a kötőfsiköt, megint
 sárga csikóvá változott” .

A férfiak előadói stílusa tudatosabban hatáskeltő, mint a nőké, meséikben jóval több a fokozás, túlzás, nagyítás és a csodásság is egyszersmind. Gyakorta alkalmaznak dramatikusan fogásokat: kérdés, felkiáltás, párbeszéd stb. szagatja meg az elbeszélés fonalát. Kevesebb bennük a gátlás: „Ami a mesébe meg a nótába van, azt ki kell mondani!” — vallotta *Horváth* Antal. Ugyanakkor *Palkó* Jánosné még a szóhasználaton is fennakad: „Nem bánja ha még *sátán* vóna is! (Úgy mondják, hogy *ördög*, de én nem szeretöm úgy mondani.)”

Ezek után nem meglepő az sem, hogy a jó férfi-mesemondók önértékelése meglehetősen eltúlzott. Két legkiválóbb mesemondóm mintha csak összebeszélt volna, egymás tudta nélkül jelentették ki a következőket: „Ilyet úgyse hallott senki! Bejárhatják az egész országot!” (*Szalai* Áron.) — „Ilyet nem hallottak még! Ennek nincs párja az egész országba!” (*Horváth* Antal.) *Szalai* Áron többször kijelentette: annyi mesét tud, hogy úgysem győzőm lejegyezni. Amikor a 23. mese leírása után mégis kimerült, ő maga volt a legjobban meglepve!

A kopácsi nők is észrevehetően kerülnek a „férfias” mesetémákat, előszeretettel mesélik viszont a női sorsokról szóló, főként házassági-családi vonatkozású történeteket (Hattyúnő, Aa Th 400; A mostoha és az édes leány, Aa Th 480; Leányhamupipőke-Libapásztor királykisasszony, Aa Th 510/a—b; Három leánytestvér, Aa Th 708; Hófehérke, Aa Th 709; Selyp lányok Aa Th 1457. stb.) A női mesék hősei többnyire nők, mégha a férfiaktól függ is a sorsuk. A történés színhelye nem távolodik el annyira a falutól, és lehetőleg oda is tér vissza, az idegenbe vitt feleségek sorsát kivéve. A nők jobban kedvelik a háziállatokat is, legkevésbé talán a lovat, míg a férfihősnek teljesen egyenrangú társa táltos lova! Ezek a különbségek nyilván a családi-társadalmi helyzetből következnek.

A nők mesemondói stílusa tartózkodóbb, díszítetlenebb.

Közöttük kevesebb az alkotó típusú mesemondó, jóval több viszont a híven megtartó, reprodukáló. A nők által mondott mesékben kevesebb a túlzás és a hatásvadászat egyéb eszköze is, ellenben érzelmileg valamivel árnyaltabbak. Akad olyan meséjük, amelyben minden találkozás és elválás sírással jár, akár férfiakról, akár pedig nőkről van is benne szó!

De ezek a különbségek sem kivétel nélküliek! A felsorolt „nőies” vonások elsősorban az idősebb asszonyok mesemondói gyakorlatát, ill. stílusát jellemzik, a fiatalabb nemzedék keményebb, férfiasabb. Mivel a férfiak ifjabb nemzedéke is némiképpen eltér az idősebbektől, (főként *Győrfi Kálmán* stílusa), magától adódó következtetés: a fiatalabb korosztályok körében a két nem mesemondói stílusa kisebb mértékben különbözik, mint az idősebbeké.

A Csongrád megyei *Tápén* azt tapasztaltam, hogy férfi férfitől, nő pedig nőtől tanul mesét, és a mintegy 80 különféle mesetípusból legfeljebb 4—5 mondható csak közösnek, „nemek felettinek.” *Kopácson* nem ennyire éles a különbség. A mesék műfaji összetételét (tündérmese, tréfás mese, legenda, állatmese stb.) illetően nincs is eltérés, és az igazán népszerű mesék felét (*Fehérlófia*, Aa Th 301; *Elkárhózott leány*, Aa Th 307; *Égig érő fa*, Aa Th 317; *Ördögszerető*, Aa Th 363; *Leányhamupipőke-Libapásztor királykisasszony*, Aa Th 510/a—b; *Híres zsvivány*, Aa Th 1525/a—d. stb) mindkét nem mesemondóitól lejegyeztem. Nők mesélnek férfias témákat (*Horvátb Mária*, *Lőrincz Irma*) és férfiakat nőieseket (*Győrfi Kálmán*). Ennek a látészolagos „egyelősdinek” azonban ellentmond az, hogy e közös mesetípusok száma *Kopácson* sem több az egész mesekincs 10%-ánál! A *Fehérlófia* és *Égig érő fa* stb. mesetípusokról pedig kiderült, hogy fiatal leánymesélőim az apától, nagybácsitól hallották: nem lévén fiú a családban, nekik adták át a tudásukat. Így mindjárt másként fest a fiatalabb nemzedékek közötti stíluskülönbségek elmosódása és a nőies mesemondói stílus „elférfiasodása” is!

Ebben a pillanatban azonban minden további megállapítás egyoldalúságra vezetne, jobb megmaradni a két nem közös vizsgálatának vonalán!

A kopácsi mesemondók jó egyharmadának annyira vegyes a mesekincse, hogy műfaji szempontból semmi különösebb jellemzőt nem találunk, a többségnél azonban igen! Jó néhányan vannak, akik szemmel láthatólag a hosszab tündérmeséket kedvelik legjobban (*Győrfi Kálmán, Horváth Antal, Horváth Mária, Lőrincz Irma, Palkó Jánosné* stb.), mások a tréfás meséket, az ún. trufákat (*Szalai Ferencné, Varga Áron* stb.); de akadt a *Mátyás*-mondáknak (*Baka János*) és a legendáknak (*Farkas József*) is „specialistája”. Az igazán kiváló mesemondók azonban minden műfajban „otthon vannak” (*Horváth A. és Szalai Á.*), legfeljebb egy-két műfajt rekesztenek ki mesemondói gyakorlatukból (*Szalai Á.* pl. nem szerette a biblikus történeteket, legendákat).

A kopácsi mesemondók nem hittek többé a mesei csodákban, történeteiket a hallgatóság szórakoztatására adták elő. Eléggé kivételes *Horváth Antal* gondolkodása, aki még hitt valamelyest a mese igazában. (Nem véletlen, hogy épp ő a legjobb mesemondó!) Még a nők is egyértelműen elutasítottak minden mesei csodát. A 73 éves *Fülöp Jánosné* kételkedését még meséjébe is beleszötte: „Ahogy akasztotta a nyakába (t. i. a nyakláncot), meglátta a libapásztor mellyén a holdat (*hát ez úgyse vót igaz!*) meg a csillagot.” (Leányhamupipőke-Libapásztorból lett királyné, Aa Th 510/a—b.)

A kopácsi mesemondás az 1930-as évektől lehanyaglott. Az 1942-ben megkezdett gyűjtéskor a legtöbb mesemondó csak külön kérésre, olykor unszólásra volt hajlandó mesélni. Az igazán tehetséges elbeszélők azonban még ekkor is örömmel álltak rendelkezésre, bár az ő meséik stílusán is érződik már az állandó gyakorlat hiánya. A mesék élete nem olyan tartós ugyanis, mint pl. a daloké; nehezebben elsajátíthatók, könnyebben feledhetők. Mesét nem lehet szólóban előadni, magányosan dúdolgatni, ahhoz mindig

hallgatóság kell! Ha nincs közönség, nem kell a mese, a legnagyobb tudás, legtehetségesebb előadás is hiábavaló! Ahol nem mesélnek, nem a megfelelő tehetségek hiányoznak hozzá, hanem a társadalmi igény! Amíg a közönség igényli a mesészt, mindaddig megteremnek a kiváló előbeszélők is. Összehordják a világ minden részéből tudásukat, és sokszor egymással is versenyre kelve adják elő. Számukra is nagy sikerélmény egy-egy tetszéssel kísért előadás. Míg az énekest meglehetősen köti a tanult forma, és igyekszik úgy előadni, hogy a dalolásba mások is bekapcsolódhassanak, a mesemondó szabadabban bontakoztathatja ki egész egyéniségét. Mindez már a tanulással megkezdődik.

A mesemondók iskolája; mesetanulás

A kopácsi mesék mintegy a felének sikerült csak közvetlen forrását (nem eredetét!) kiderítenem; különösen a régen vagy az idegenben hallott történetek előadóit felejtették el. (Meséjét ettől függetlenül megjegyezheték, legfeljebb még több változtatással mondták tovább.) Az alkalomszerű mesetanulás lényegében véve már a gyermekkorban megkezdődik, ezekre emlékeznek legtovább, és ezeket mesélik legszívesebben. A gyermekkori mesék rendszerint hosszas, csodás tündérmesék, és egy-egy falu mesekincsének lassabban változó, maradandóbb törzsét képezik. Kopácson mindkét nembeli gyermekek családi körben hallottak legtöbb mesét, de jó néhányan emlegették *Farkas* József csőzt is, aki maga köré gyűjtötte az érdeklődő fiatalokat, és kunyhójában, parázló tűznél órák hosszat mesélt. A nehezebben érthető részleteket nagy türelemmel ismételte el, magyarázta meg a zsenge lelkeknek.

Tévedés lenne azt hinni, hogy a népmese a gyermekkor költői műfaja! Ha el is sajátítják a kiskorúak, előadásukat senki nem igényli, legfeljebb maguk között mesélgetnek.

Gyűjtöttem én gyermekektől is mesét a *Szilágy* megyei *Bogdándon* (Románia), de mivel a fiataloknak még nincs kellő tapasztalatuk és előadói gyakorlatuk, így a történeteknek csak a vázát mondják el. (Érdekes, hogy a gyermekek és a nők mesemondói stílusa sok tekintetben egymással rokon.) De nem is minden felnőtt túri meg maga körül a hallgatódzó gyermekeket, különösen pikánsabb történeteknél nem, mert úgy érzik, gátolják őket a szabad szólásban. Így pl. *Horváth* Antal, aki maga nagy érdeklődéssel hallgatta *Farkas* József említett előadásait, leányát viszont többször is kiküldte, ha ő mesélt. (*Horváth* Mária azonban nekem elárulta, hogy rendszerint a kulcslyukon hallgatódzott tovább, mégis megtanulta a meséket. Így amikor apja nem ért rá, helyette is mesélt.)

A legtöbb mese Kopácson is szóbeli eredetű, a „nemek közötti munkamegosztás” eléggé érvényesül: nők többnyire nőktől, a férfiak szinte kizárólag férfiaktól tanulnak meséket; az előzők családi körben, az utóbbiak idegenben tanulnak többet. Természetesen közös források, ill. alkalmak is adódnak, ilyen a család, a rokonság, a falubeli téli tollfosztó stb. Ám a két nem közötti munkamegosztás mégis szétválasztja a fiatalokat: a nők felnőtt korban is megmaradnak az említett meseforrásoknál, a férfiak azonban halászat, katonáskodás stb. közben sok újat szednek össze.

Az említett családi, rokonsági és tollfosztóbéli közös alkalmak a női-férfi mesekincs bizonyos közeledését, hasonlóságát eredményezik, erről más szempontból már szóltam. Így kerültek a „férfi”-mesék a leányok ajkára; a tollfosztó vidám légkörét árasztják pl. *Szalai* Ferencné tréfái is. Az „idegenszerűség”, újdonság viszont a férfiak meséin érződik jobban, ők szívesen tanultak idegen, más falubeli elbeszélőktől, akik között még muzikus cigány is akad! Sok mesét hoztak haza a faluba távoli utakról, munkákról és a katonaságtól is. E mesék egy része csodás kalandtörténet, többségük azonban tréfa, adoma és hasonlók. Az idegenben ta-

nultak stílárisan átszövik még a hagyományos meséket is, de az új kifejezések a népnyelvi környezetből szinte kirínak:

„Szóval *ultimátumot* kü(l)dütt neki.” (Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568*.)

„A király is megijedt, hogy majdnem *idegsokkot* kapott.” (Varga Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.)

„Nekünk vannak olyan *gyógyfüveink*, hogy a halottakat is föl tudjunk támasztani.” (Győrfi Kálmán: A Tölgyfa-vitéz.)

„A *pasi* persze ott vót az ágy alatt.” (Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568*.)

„Egy szép napon aztán a királyi ker(t)be *kilógtam* sétálni.” (Farkas János: Madárvőlegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.)

Más esetben viszont úgy honosodnak meg, hogy semmiféle stílusbeli, gondolati idegenszerűséget nem érzünk többé, csak külön kiemelve ötlük fel e kifejezések eredete:

„Mos(t) má(r) elég ebbü(l) a *játszmábú(l)!*” (Győrfi Kálmán: A grófné és a betyárok.)

„Nincsen teneköd jel rulla, *fényképed*, vagy valami a királylán(y)tú(l)?” (Szalai Áron: Két egyforma testvér, Aa Th 303. + Sárkányölő, Aa Th 300.)

„A *tüzoltófecskendő* nem lövel(l)i mérgesebben a vizet, mind abbú(l) hogy gyütt a vér.” (Horváth Antal: Két egyforma testvér, Aa Th 303. + Sárkányölő.)

A mesemondók természetesen nemcsak egymástól, hanem lelkészeiktől, tanítóiktól és a különféle olvasmányokból is sajtátítanak el történeteket. Kopácson nem volt köztük írástudatlan, sőt még olyan sem akadt, aki ne szeretett volna

olvasni! A férfiak többsége újságolvasónak vallotta magát, többen említették a ponyvát is; cím szerinti *Toldi*, *Kinizsi*, *Hunyadi János*, *Mátyás király*, továbbá *Bogár Imre*, *Patkó Bandi* és *Rózsa Sándor* történetét, valamint hét régebbi széphistóriát: *Brunszvik* és *Genovéva* történetét. *Baka János* és *Szalai Áron* *Mátyás*-mondái minden bizonnyal ponyvai vagy iskolás eredetűek. Az előzőleg már idézett *Almafi* c. mese (Madárvílegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.) is ponyvai eredetű lehet, korábbi szövegében még szinte hemzsegnek az irodalmias kifejezések:

„*Remek étvággal elfogyasztotta az árpacipót; akár a szilárd talajon mennél; belecsoobbant a bűvös patakba; bár akárhogy csábították; ott minden mesés vót; szabad kérdezmem; könyörgöm, az Isten szerelmére; ostromó(l)t a szerelmével; földi lénnyé változott . . .*” stb. (Farkas János.)

Szalai Áron több meséjéről is azt állította, hogy olvasta őket (Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304; Csalóka Péter, Aa Th 1539.; Aki felettünk van, Berze 1655* stb.), ez azonban aligha lehet igaz, inkább olvasottságát akarta fitogtatni. *Horváth Antal* egyetlen meséjét sem olvasta, nála viszont az egyik mesében szerepel a könyv:

„A bátyjai olvasgattak neki olyan viccös könyveket, hogy hát majdcsak nevet rá valamit!” (Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568*.)

Erdősi János néhány meséjét (Dörmögő Dömötör, Kis herceg, Szurtos királyfi stb.) valóban könyvekből tanulta, a művek címét azonban nem tudta megadni.

Az idősebb asszonyok a *Bibliát* emlegették, ők nem is szívesen meséltek. *Horváth Mária* ellenben többféle könyvet olvasott, kedvelte pl. *Benedek Elek* meséskönyveit is, alig-

hanem ezekből merítette a Csonka és Sánta pajtás c. meséjét (Aa Th 519.). Utóbb a fiatalok már érzelmes regényeket is olvastak. Az 1940-es években megkezdődött a mozi-
ba, színházba járás, majd minden háznál volt rádió (igaz, elsősorban a vízállás-jelentések miatt!); a falu közműveltsége gyökeresen átalakult.

A mesemondó színpada és közönsége; az előadás alkalmai

Szóbeli hagyományban élő közösségek általában igénylik a szórakoztató mesésztót; a mesemondó sem lehet meg közönség nélkül, hiszen ű valójában előadó, aki nem írja le, hanem százszor is elmondja a meséit, ha kell! *Horváth Antal* találóan fogalmazta meg a mesélés közösségi jellegét:

„Az öreg halászok elhaltak, akik szerettek *kint hál*ni meg mesélni. A fiatalok elszöknek, nem hallgatnak mesét. Régen *összebújtunk egy rakásra, hogy minél többen legyünk!* A fiatalok meg elbújnak, hogy ne kérdezhessék meg tőlük, mi(t) csinálnak?”

A mesei előadás alkalmai általában házon és falun belüliek, továbbá falun kívüliek lehetnek. *Kopácson* is megvan mindhárom alkalom, legfeljebb más arányban, mint egyebütt. Pl. a Csongrád megyei *Tápén* a mindkét nem minden korosztályát foglalkoztató téli gyékénymunkák a házon belüli alkalmaknak teremtettek vezetőszeretet, *Kopácson* a téli, falun belüli tollfosztó, de még inkább a határbeli halászat, csöszködés, nádvágás stb. jelentette a legfőbb alkalmakat. A tollfosztó a fiatalság szórakozóhelye volt, itt elsősorban tréfás mesékkal mulattatták egymást. A határbeli munkák, éjszakázások pedig a hosszabb, kalandos tündérmeséknek kedveztek. Ha egy-egy kis csoportban több mese-

mondó is volt, összemérték tudásukat. Szívesen láttak vendégül más falubelieket is, hogy újat tanuljanak.

A férfiak majdnem mind voltak katonák, sőt az első világháborút is végigharcolták, de csak *Szalai* Áron említette, hogy esti lefekvés után bajtársainak mesélt. Dicsekedve mondta azt is, hogy beszédjét mindig nagy figyelemmel, ébren és éberén hallgatták, úgyhogy másnap az egész szoba legénysége álmos volt. Hamarosan kitudódott az eset; *Szalai* ún. egyesbe (magánzárkába) csukták. Attól kezdve a hadseregben többet nem mesélt!

A figyelmes közönség valósággal szárnyat ad a mesemondó fantáziájának, aki az érdeklődés foka, a hallgatóság összetétele szerint alakít az elbeszélés szövegén és menetén. Mese előtt bevezetéssel tájékoztatja őket, esetleg a befejezésnél hallgatóit is bevonja az esemény menetébe, elbeszélés közben pedig megjegyzéseket tesz, játszik a figyelmükkel, hiszékenységgükkel: — úgy láttam, mint most; — ott voltam, ahol mondták, szokta hangoztatni.

Mesei előadás és szerkesztés

Aki népmese nyilvános előadására vállalkozik, az rendszert jobb emlékezőtehetségű és gazdagabb szókincsű az átlagnál, kevesebb benne a gátlás és ugyanakkor több az alkotói tudatosság. Itt nincs sűgő és rendező, nincsenek színésztársak sem, a mesemondónak mindent egyedül kell végeznie: előad, szövegét többnyire kézmozdulatokkal és arcjátékkal is kíséri, párbeszédese részeknél a szereplők neve és kora szerint néha hangszínt változtat stb. Nagy könyvnyelviséget jelent viszont, hogy mindezt mégsem egyedül kell kikísérleteznie, hanem a több évszázados mesemondói gyakorlatra támaszkodhat, ill. közvetlen tanítómestereit követi. Innen van, hogy a több változatban lejegyzett mesék között nagyobb a hasonlóság, mint a különbség, és megvan-

nak a mesemondásnak is a népi szabályai, szokásai. (Az irodalomban plágiumpörök származnának a legkisebb hasonlóságból is!)

Bevezetés. A mese a népköltészet legterjedelmesebb műfaja; vannak órák hosszát tartó történetek, de még a leg-
rövidebbeket is jól meg kell szerkeszteni, valamilyen fon-
tossági, fokozati sorrendben kell tálalni az esetet. Általában
bevezetéssel indul a meseszó, amelynek többféle formája és
szerepe is lehet. Rövidebb történetek bevezetője is egy-
szerűbb, többnyire a szereplők, esetleg még a helyszín jel-
zésére szorítkozik:

„Éva megírigyelte Ádámtól a bajuszt.” (*Varga Áron*
10. sz. meséje.)

„Krisztus Urunk mikó(r) a fő(l)dön járt, Péter vót
az első tanítványa”. (*Horváth Antal: A suszter meg a*
királyné.)

„Mátyás király járt így az országba(n) mindönfelé.”

„Két pap összejön, beszélgetnek . . .” (*Varga Á. 8. sz.*
meséje.)

„Itt Patai Áronnak a tehenit régen megrontották.”
(*Szalai Áron 14. sz. babonás története.*)

A hosszabb, csodásabb történeteket ennél jóval nagyobb
gonddal szerkesztik meg, körülményeskedőbb a bevezető is.
A mese hitelt nem érdemlő voltát ösztönösen vagy tuda-
tosan már a legelső mondatok hangsúlyozzák. A mesei
történetés színhelyéről pl. semmi biztosat nem tudunk meg:

„Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy szegény
ember.” (*Horváth Antal: Szomorú királykisasszony,*
Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.)

„Hol volt, hol nem volt, betedhét országon is túl
volt egy öreg király.” (*Erdősi János 1. sz. meséje.*)

„Hát *hol* volt, *hol* nem volt, *hetedhét országon is túl* volt, az *óperenciás tengörökön is túl* volt, az *üveghegyek mellett* volt egy szegény embernek egy kis háza.” (Horváth Antal: *Fehérlófia*, Aa Th 301.)

A tréfás kedvű mesemondók egy része már a bevezetőben megkezdi a képtelenségek halmozását és ú.n. *hazudós mesét* illeszt a történet elejére, amely önállóan is elhangozhat (pl. lakodalmi vőfélymondókaként), kivételes esetben pedig a mese végére illesztik; egy mesekezdet:

„*Hol* vót, *hol* nem vót, *hetedhét ország ellen* vót, az *óperenciás tengörökön innen* vót, az *üveghegyekön mög túl* vót. *Ott* fölnyergeltem én egy fakót, fölültem a hátára, kiszaladtam az *erdőbe*. Úgy mögráztam a fát, hogy az epör, szilva, mogyoró maj(d) beszaggatta a fejemet! . . .” (Horváth A.: *Ráztam a diót*, Berze 1961.**)

Ugyancsak ilyen képtelen keretbe helyezik bele magának az elhangzó mesének eredetét is:

„*Hol* volt, *hol* nem volt, *hetedhét országon tú(l)nan* volt, az *óperenciás tengörön is tú(l)nan* vót, vót egy nagy pálmafa. Annak a pálmafának a tetején vót egy nagy karó. Annak a karónak a tetején vót egy ezerrétű szoknya. Annak az ezerrétű szoknyának az ezeregyedik zsebiben találtam ezt a kis mesét.” (Márton Erzsébet: *A szegény ember fiai meg az óriások*, Berze 1961**.)

Egyes mesemondók ösztönös realizmussal a történetet valamely mesebeli faluba helyezik:

„Hát *egy faluba(n)* történt, ahogy a lányok összegyűttek a fonyóba(n).” (*Palkó* Jánosné: *Ördögszerető*, Aa Th 407.)

„Hát egyszer volt, hol nem volt, volt *egy faluban* egy gazdag bíró.” (*Palkó* Jánosné: *Rablóvőlegény*, Aa Th 955.)

Részben irodalmi, részben játékos eredetű a *meseországban*, *Sadagóriában*, *Szakramentum faluban* és hasonló kitétel. Ezzel szemben a történeti mondák, babonás históriák stb. színhelyét többnyire pontosan meg szokták jelölni.

A bevezető úgyszólván meg sem kísérli az esemény időbeli elhelyezését, tehát még a helyszín megjelölésénél is nagyobb bizonytalanságban hagy bennünket:

„Élt egy szegény embör.” (*Győrfi* Kálmán: *Madár-
vőlegény* Aa Th 432. + *Repülő királyfi*, Aa Th 575.)

„Vót *valamikó(r)* egy szegény ember.” (*Horváth* Antal: *Szomorú királykisasszony*, Aa Th 571. + *Hűtlen feleség*, Berze 568*)

„Vót *egyszer* egy gazdag paraszt.” (*Győrfi* Kálmán: *A Tölgyfa-vitéz*.) „*Egyszer* volt egy király.” (*Fülöp* Jánosné: *Leányhamupipőke-
Libapásztorból lett királyné*, Aa Th 510/a—b.)

A mesei történet idejét legjobb esetben a távoli múltba helyezik vissza, esetleg további hitelesítő kiegészítéseket is tesznek:

„Hát vót *valamikó(r)* réges-régen egy szegény ember.” (*Horváth* Antal: *Négy művésztestvér*, Aa Th 653.)

„Régen, a *törökök idejében* élt egy Brúgó nevezetű király.” (*Varga* Áron: *Brúgó király c. meséje*.)

„Hát a *régi időkben* falusi szokás volt az, hogy a faluba(n) a fonyó lányoknak volt egy külön épületük, ahova esténként odajártak . . .” (Varga Á.: Ördögszerető, Aa Th 407.)

A mesei társadalom, a mesei szereplők. A mese minden csodás vonása és szereplője (boszorkány, sárkány stb.) ellenére is ember-központú történet. A mesei társadalom azonban régiesebb a mainál, lényegében feudálisnak mondható: a királytól a szegény emberig sokféle szereplője lehet, de mindegyik a falusi kisemberek szemszögéből van bemutatva. Egyikük sincs sem társadalmi, sem egyéni szempontból árnyaltabban jellemezve, csak típusok, akiknek jelleme már a történet kezdetén adva van, és nem is változik semmit! A mesehősök foglalkozását és korát általában már a történet elején megtudjuk, de nem mindegyiknek van neve, ezzel is mintegy ösztönösen hangsúlyozódik típus-mivoltuk.

A csodás történet rendszerint a faluról indul, s részben oda is ér vissza, de bármely más, távoli körbe helyeződjék is át, a falusias szemlélet mindenütt, még a királyi udvarokban is megmarad, legfeljebb a mozgékonyabb mesemondók egyéni élményei, tapasztalatai (pl. katonaság, utazások, szolgálat stb.) színezik át. A mesékben megmaradt a régi faluközösségek szigorú erkölcse; jaj annak, aki ez ellen vét! „Szemet szemért, fogat fogért!” ószövetségi elv diadalmaskodik. Kiegészíti és enyhíti e mesei törvényt ellentétes párja: jó tett helyébe jót várj! A végén nemcsak a mesehős ér célt, hanem az a kis közösség is, amelyből őt az események annak idején kiszakították.

A kopácsi mesék hősei között a szokottnál kevesebb parasztot, ugyanakkor több halászt találunk; népszerűek a pásztorok (kanász, juhász, csikós, gulyás) és velük kapcsolatban a betyárok, rablók is. Itt-ott feltűnnek az obsitos katonák, a vándor mesterlegények és a diákok is, ezek azonban inkább a tréfás mesék szereplői. Hasonló a helyzet

a mesterekkel: ács, cipész, kovács és a szabó szerepel gyakrabban, órás és szobrász inkább a városias történetekben fordul elő. A kocsmárost és a kupecet többnyire negatív, ellenszenves alakként ábrázolják.

Tréfás mesék megszokott szereplői a falusi eladó- és öreglányok, hűtlen és hűségese menyecskék, továbbá az ügyetlen vőlegények és a nevetséges öreglegények is. Igazi komikus figura a cigány, aki azonban furfangos, ötletes szereplő is egyszersmind, nemegyszer nehéz helyzetből menti ki a hősoket.

Az úri osztályt falun a pap (plébános), a kántor (rektor) és tanító, esetleg még a bíró képviseli. Ezek is többnyire komikus figurák, akik a faluközösség szokásait, törvényeit megsértve, szigorúan megbűnhődnek, és a mesemondó, hallgatóságával együtt, jót mulat felsülésükön.

Az úri társadalom falun kívüli figurái közül a főurak és főpapok teljességgel elhanyagolhatók, ellenben a falusi szegény ember igazi ellenpólusa — nagyjából egyenlő arányban is szerepelnek a különféle mesékben — a király. Ő az, aki a hatalmat, a gazdagságot és a törvényt megszemélyesíti, a legfőbb hadvezér is egyszersmind. Jellemző, hogy azok az egyszerű falusi emberek, akik talán életükben sem láttak igazi királyt, milyen naiv magabiztossággal, szinte régi ismerősként szerepeltetik. E mesebeli hatalmasságok azonban sok szempontból úgy élnek, gondolkodnak, mint a falusiak, legfeljebb életkereteik és külsőségeik csillogóbbak. Jellemzősül néhány „királyi” mondat különféle kopácsi mesékből:

„Mit tunná(l) te segíteni, te kis parányi madárka egy királyon?” (*Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.*)

„Ha már ezt a rossz lovat nem tunnám eltartani, akkor nem mondhatnám, hogy király vagyok.” (*Szalai Á.: Boszorkány ellopott kincsei, Aa Th 328. + Aranyhajú leány, Aa Th 531.*)

Még a magabiztos mesemondók is kissé sablonossá válnak, ha a király hatalmát akarják valahogyan érzékelteni. 1942-ben pl. a következő időszerű megfogalmazással próbálkozott egyikük:

„Gazdag, nagy király. Úgy, mint most mitülünk az orosz, van o(ly)an nagy.” (Szalai Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.)

Az is jellemző, ahogyan az alacsony sorból felvergődött királyok életét elképzelik:

„És a szögény betyárfiúbú(l) egy jó király kereködött.” (Lőrincz Irma: Híres zsvány, Aa Th 1525/a—d.)

(Testvéreihez) „Ha már királ lettem, fogjatok az országból egy darabot és dó(l)gozzatok, mert én nem dó(l)gozok.” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.)

A kopácsi mesék némelyikében a társadalmi kérdések közvetlen megfogalmazást kapnak, esetleg éppen a király személyével kapcsolatosan: elítélik a gőgöt és a fényűzést, sőt kifejezik a nép óhaját, vágyait is:

(Alacsony sorból felvergődött király hűtlen hitveséhez) Teneköd az jobban tetszött, mivelhogy az királyfi vót.” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.)

(Királykisasszony egyszerű férje mellett hitet téve, apjához) „Még a palotába(n) se vót o(ly)an helyem, mind itt!” (Erdősi János: Sárkányölő, Aa Th 300. + Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.)

„Az a király a legigazságosabb, amelyik a népnek is, az udvari bolondnak is okosat hágy... Kedves

fiam, örökd a hazádat és kedvébe járj a népednek!"
(Erdösi J. id. meséjében.)

Hasonlóan földközeli és némileg szociális színezetű is a Biblia elsárgult lapjai közül az életbe kilépő és a faluba betérő Krisztus alakja: bölcs, öreg paraszt, aki igyekszik helyreigazítani a falusi életben mutatkozó legkirívóbb emberi hibákat. Épp ellentétes jellem a kísérője, Péter, akinek hibáin úgy derülünk, mintha önmagunkat látnánk valamilyen torzító tükörben. Hát mindez nem egészen felel meg a vallási tanításoknak! De ugyanígy vagyunk a mesebeli ördögökkel is: egyáltalán nem olyan félelmetes és nagyhatalmú szörnyek, mint amilyeneknek a középkori ember képzelte őket, ellenkezőleg, buták és gyávák, a mesehős némi furfanggal vagy segítséggel rendre becsapja őket, megszabadul tőlük, sőt másokat is megszabadít a pokolbeli kárhozattól. Legfeljebb néhány vallásos mesében, legendában mutatkozik meg a gonosz igazi hatalma.

A mesehős ellenségei és segítőtársai. A minden eszményi tulajdonsággal (okosság, erő, bátorság stb.) felruházott mesehős nem érheti el azonnal a célját, mert ártó hatalmak törnek életére. Ezek közül a boszorkány és a sárkány érdemel említést. A mesebeli *boszorkány* nem azonos a kisserű praktikákat szövögető falusi asszonnyal, hanem hatalmas, varázsos erejű vénasszony, akit a hősnek furfanggal és kellő segítséggel sikerül csak legyőznie. A mesebeli *sárkány* sem óriáskígyó csupán, hanem valósággal gonosz főúr, akinek birodalma, lovai vannak, sőt áldoz a földi örököknek is; a mesehős szabályos birokban tudja őt legyőzni. Míg a boszorkány egy idő után a hős mellé is állhat, esetleg halottaiból is feltámasztja őt, a sárkány mindvégig engesztelhetetlen ellenség marad, aki mindenkéhez gonosz: felpofozza saját erőszakkal rabolt feleségét, átkozza a hátaslovát is

és úgy oldalába mélyeszi sarkantyúit, majd kifordul a belső része szegénynek!

A mesehős semmiképpen nem tudna egyedül úrrá lenni a nehézségeken, de korábbi jótéteményei fejében hálás állatok (hal, kacsa, róka stb.) segítik, esetleg maguk a tündérek, a Biblia említett alakjai stb. A magyarban mégis legfőbb segítőtársa *táltos lova*. Látszólag rozszant gebe, de ha paraszat nyel vagy földhöz veri magát, egyszeriben „megtáltosodik”: beszélni és repülni tud, mindent megmond előre, és gazdájától soha nem lehet eltántorítani. A hős meg is becsüli; egyik jellemző párbeszédükben pl. tévesztés nélkül mindig a ló van első helyen:

„ — Úgy menjünk-e, mint a szél vagy mind a ferge-
teg? — Úgy menjünk, kedves lovam, hogy sem *te-
benned*, sem énbennem kár ne legyen!” (Varga Áron:
Brúgó király c. meséje)

Mesei illem és erkölcs. Bárhová jussanak is el a mese-
hősök, magukkal viszik a szigorú paraszti illemet és
tisztességtudást. Ennek leggyakoribb kifejezője a köszönés,
mely nemegyszer életmentő is lehet:

„— Adjon Isten jó estét, édes öreganyám! — Ad-
jon Isten neked is, fiam! Köszönheted, hogy öreg-
anyádnak szólítottá(l), kilencvenkilencnek má(ρ) karón
van a feje, tied lett vóna a századik!” (Horváth An-
tal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A köszönés kötelezettsége nemcsak a fő-, hanem a mellék-
szereplőkre is vonatkozik:

„Adjon a jó Isten jó estét, fiam! — köszönti az
öreg embőr (a hőst). — Megadta az Isten, kedves

öregapám.” (Farkas János: Madárvőlegény Aa Th 432.
+ Repülő királyfi Aa Th 575.)

Aki ismeri a falusi, paraszti illemet, amelynek értelmében csak a haragosok nem üdvözlik egymást, egyébként még idegenek is köszönnek, az nem csodálkozik e szokás valóságos és mesebeli fontosságán. Ugyanígy megköszönik és lehetőség szerint viszonzozzák a kapott szívességet is:

„Köszönöm, fiam, hozzám való szívességedet. Maj(d) talán én is visszaszó(l)gá(l)hatom.” (Farkas J. id. meséjében.)

Ezek az illemszabályok még a mesebeli állatszereplőkre is vonatkoznak, tehát innen van a különféle állatok hálás segítsége. Még az ádáz sárkányok sem szeghetik meg a vendégbarátság vagy a rokonságtartás szabályait: mancsukat nyújtják parolára, esetleg meg is vendégelik azt a hőst, akivel később halálos párbajt vívnak! Már-már a lovagiasság szabályaira ismerhetünk, amikor a mesemondók így fogalmaznak:

„Alva nem akarta őtet megtámadni, mer(t) gyávaság vóna alvó emberre támadni.” (Farkas J. id. meséjében.)

A mesebeli erkölcs mégsem lovagi, sőt nem is keresztény: a kis család, faluközösség elleni vétségeket rendkívül szigorúan és minden jogász mérlegelés nélkül büntetik: lefejezés, felnégyelés, ló farkához köttetés, máglyahalál és egyéb középkori, szinte inkvizíciós borzalmak emléke maradt fenn. Az ilyen kivégzések sokszor nyilvánosak; az egyik király pl.

„Összehívatta az egész ország népét.” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

A büntetést kiszabó mesehősök mentségére legyen mondva: vereségük esetén hasonló sors várt volna rájuk is, hiszen nemegyszer halottaikból kell őket újra feltámasztani!

Még a kisebb vétségek (pl. a papok menyecskézésének) megtorlása is drasztikus; ilyenkor viszont arra kell gondolnunk, hogy ezek az egyszerű emberek legalább saját vezetőiktől vártak volna jó példát, és nem azt, hogy vizet prédikáljanak, de bort igyanak!

Mese és valóság. A mese hihetetlen kalandtörténet vagy képtelenségig eltúlzott tréfa, amelynek keretei között múlt és jelen, valóságos és csodás, tapasztalt és kitalált, mindennapi és rendkívüli elemek ellentmondás nélkül fonódnak össze. Épp ez a naiv realizmus adja a népmesék utánózhatalatlan báját. A mesében minden lehetséges és minden természetes is egyszerismind. A megszemélyesített Szél vagy a kis faforgács így beszél:

1.) Szél a mesehőshöz („Éppen hónap mék oda tüzet fújni, mer(t) fér(j)höl mén a királykisasszony. Ha győződ velem a futást, akkor elgyühetsz.” (Horváth Mária: Rózsa és Viola, Aa Th 313. + Béka-menyasszony, Aa Th 465.)

2.) A hős testéből lett forgács a szolgálóhoz („Egy forgács csak fölemelkedik a kötényjébe, s arra kérte ütet: — Te jó leány, tedd meg azt a kívánságot, dobj ki engöm a kapun!” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x.)

Sem a mese hősei, sem pedig hallgatói nem lepődnek meg azon, hogy pl. a mesebeli állatok beszélni tudnak,

hiszen olyan emberi módon éreznek és gondolkodnak! A szereplők a feladatnak megfelelően alakot változtatnak, a hőst hallottaiból is föltámasztják stb. Egyik-másik mesemondó mindjárt „hitelesíti” is az élesztőfű meglétét:

„Ezt írásilag vérfűnek híjják. És reggel korán... a teteje piros, mint a vér. O(ly)an, mint a here: három ágra van. Ritkán lehet talá(l)ni még a harmat nem gyün.” (Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.)

Máskor a népi képzelet szárnyalja túl a lassan cammogó valóságot, íme egy mesei találmány: a cséplőgép és a malom kombinációja:

„Csinálj belüle olyan masinát, akit egy ember tud hajtani úgy, mint a köszörűkivet! De az cséplőjön is, de az őrlessen is!” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

A mesék egyébként a múltban játszódnak, akár hiszik őket, akár nem. A mesemondók a mindenkori jelenből gyakran utalnak vissza a mesei hajdankorra:

„Csak o(ly)an szűrűket csiná(l)tak, és lóva(l) rugatták a (gabonát).” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Abba(n) az üdöbe(n) még rabotot szolgáltak a népek.” (Szalai Áron: Adótól mentesítő katona, Aa Th 1605. + Kis Kolos, Nagy Kolos, MNK 1535. I.^x)

„Akkor még nem volt liter, csak egy meszej bor.” (Varga Áron: Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304.)

„Abba(n) az üdöbe(n) még olajt meg villanyt, meg ilyesmi nem is vót, hanem gyertyánál világítottak.”

(*Szalai Áron*: Boszorkány ellopott kincse, Aa Th 328.
+ Aranyhajú leány, Aa Th 531.)

Bármily csodás körülmények között zajlik is a mesebeli élet, a hősrre váró feladatok zöme a mindennapi munkák köréből kerülnek ki: csikókat, kecskéket kell őriznie, halat fogni, erdőt irtani, szőlőt telepíteni stb. Mindez olykor meglepő részletességgel fel is van sorolva:

„Másnap reggel, ha fölkelsz, megvakarod a sárkányt. Befütöl a kemincébe úgy, hogy sok parázs legyen! Megeteted (a sárkányt): három teknyővel adsz neki egy ételre és három teknyő vizet . . .” stb. (*Erdősi János*: Sárkányölő, Aa Th 300. + Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.)

Ebbe az idézett részletbe alighanem belejátszott az a tényező is, hogy *Erdősi János* szolgálgegyként kezdte életét, majd napszámosként folytatta. Éppígy másnak pl. katonai emlékei tolnak fel, amikor a háborús készülődést meséli:

„Hát szóval egy közlegény, azután gyün a frájter, őrmester, hadnagy, kapitány, azután gyün a többi . . . (A király) Nem várta be azt, hogy az ellenség gyüjjön, hogy támadjon, hanem úk támadják meg! Vezényölte a kornistának, hogy fújja meg a riadót!” (*Szalai Áron*: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

A mese realitását az említett természetközelség is növelheti, amely a kopácsi népmesék egyik alapvető sajátossága. Máskor pedig a szokatlan aprólékosság kölcsönöz nagyobb hitelt a történetnek. A magyar népmesékben egyébként nem

különösebben gyakori leírást Kopácson *Horváth* Antal kedveli legjobban:

„A ti kastélyotoknak a bal sarkán ott van egy yalogút. Nem nagyon látszik meg, mer(t) ritkán jár rajta ember, de azér(t) észre lehet venni, mer(t) a fű rövidebb rajta, mind másutt.” (Égig érő fa, Aa Th 317.)

Mesei névadás. A mesehősök egy része névtelen, de korukat, nemüket és foglalkozásukat mindenképpen megtudjuk: öreg halász, kis kanász, hatalmas király stb. A mesei névadás egyébként eltér a mai gyakorlattól, szinte minden korábbi formát megőrzött. (Ilyenkor látható igazán, milyen nagy gyűjtőmedence is a mese!)

Legrégibbek a természeti jelenségek megszemélyesítéséből adódó nevek: *Éjjél, Hajnal, Nap, Szél* stb., továbbá a mesehős csodás származásának emlékét őrző elnevezések: *Almaji, Tölgyfa-vitéz* stb. Régies gyakorlatra vallanak a testi erőre: *Fatörő, Hegyhentergető, Kűmorzsoló* stb., valamely jellemvonásra: *Ármányosság tündére, Hamupipőke, Csalóka Péter, Nagyétű Péter* stb., továbbá egyéb külső testi jegyekre utaló, rendszerint mesés elnevezések: *Csonka és Sánta pajtás, Hétrőfös szakállú, Hófehérke, Kígyófejű tatár, Ólomfejű vitéz, Vörös vitéz* stb.

Tündérmesékben alig találkozunk „szabályos” nevekkal, esetleg pusztá keresztnévet használnak (legtöbbször *Jánost*), még gyakrabban jelzővel látják el: *Szép Etelka, Tündérszép Ilona* stb. Némelykor a jelentés időközben elhomályosult: *Kilinkó* Jankó. Néhány nevet a régi széphistóriákból: *Argentus, Brugó király* stb., másokat a Bibliából: *Éva, Noé, Krisztus, Szent Péter* stb. vagy történelmi mondákból: *Mátyás király, Hunyadi János* stb. vettek át.

A falusi környezetben lejátszódó tréfás történetek szereplői szokásos, de rendszerint csak keresztnévet viselnek: *Ba-*

lázs, Mári stb., a babonás történetekben azonban a teljes nevet meg szokták adni: *Patai Áron* stb.

A mesebeli állatoknak nincs nevük, tehát még inkább meghatározott típusokat képviselnek, mint az emberek. Egyetlen tréfás mesében fordul elő egy komikus, kissé talán úrcsúfoló hangulatú *Makszi* név, természetesen számár viseli.

Jellemzés a mesében. A mesemondók hőseiket sem belsőleg, sem pedig külsőleg nem jellemzik részeltesebben, esetleg egy-egy odavetett hasonlat vagy túlzás pótolja:

„A király lánya is szép vót, de még csak halvány ibolya se lehetött vóna az mellett.” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

Nincs is nagy szükség különösebb árnyalásra, hiszen a mesehősök típusok, akinek jelleme már a cselekmény elején adva van, és a továbbiakban sem változik lényegesen. A pozitív hősök minden jó, a negatív figurák pedig minden szélsőséges rossz tulajdonsággal fel vannak ruházva. A jellem a cselekmény folyamán megmutatkozik, de szinte semmit nem változik:

„A király is úgy meg vót hülvé, hogy még a korona is leesött a fejrű(l)”. (*Erdősi János: Sárkányölő, Aa Th 300. + Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.*)

A lélektani ábrázolásnak is rendszerint csak halvány nyomaival találkozunk, e tekintetben különösen tartózkodók a férfi mesemondók:

„Danógatott magába(n). Hát hogy jókedvébű(l) vagy nembű(l), aztat én nem tudom, csak ű bátorította

magát biztosan.” (*Horváth Antal: Sárkányölő, Aa Th 300. + Két egyforma testvér, Aa Th 303.*)

A férfiak legfeljebb közvetve, saját gondolataikat a mesében szereplő hősök szájába adva jutnak el a lélektani ábrázolás küszöbéig:

(Hárman tanakodnak: megöljék-e az alvó Tölgyfavitézt?) „Ki tudja, hogy mi bánti ennek a fiúnak a lelkit? Erre vetemödté magát, hogy ide eljött ennyire, ahol még a madár is alig jár!” (*Győrfi Kálmán: Tölgyfavitéz c. meséjében.*)

Esetleg a mesebeli állatok viselkedésén keresztül érzékel-
tetik ugyanezt:

(A táltos ló) „Búslakodott, szomorkodott: az ő gazdája halva a hátán van. Hogy löhetne ebbű(l) még egyszer embert csiná(l)ni?” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

Kivételesen a mesehősökkel való együttérzést is megfogalmazzák:

Az ember beleérzi magát abba a helyzetbe, hogy most milyen izgatottságba(n) lehetett az a fiú” (*Horváth Antal: Sárkányölő, Aa Th 300. + Két egyforma testvér, Aa Th 303.*)

Úgy tűnik, a női mesemondók valamivel érzelmesebben fogalmazzák, ez persze a mesei történetből, vagy a mesemondó korából egyaránt adódhat. Egy fiatal és egy idős női mesemondó mondatai:

„A nagy örömtű(l) nem is tudott alunni.” (Horváth Mária: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Az öreg embör nagyon megsiratta a királyfit, mert hát szép feleletöket adott neki.” (Palkó Jánosné: Hattyúnő, Aa Th 400.)

Ugyancsak náluk találkozunk olyan törekvéssel is, amely már a lélektani ábrázolás kezdeti fokának tekinthető:

„Ahogy ott gondó(l)kodik, szomorkodik, aszmondi neki valami ösztön: hajtson ki arra a sziklák felé!” (Horváth Mária: Rózsa és Viola, Aa Th 313. + Béka-menyaasszony, Aa Th 465.)

„Az egész szöm mind arra tekintött, arra a szép, fiatal legényre. (Ak)kó(r) a bíró lányát kihúzta táncó(l)ni . . . Hát tánc közbe(n) a legény egypár szót szó(l)t neki, de nem o(ly)an nagyon, hogy teljesen üvele foglalkozott vóna . . . Látta a lányrú(l), hogy ütet nagyon szereti, hogy útána nagyon szomorkodik. Akkor ű szórakoztatta ütet, de azt nem mondta neki, hogy elvöszí. Csak úgy beszé(l)t vele mindönt, mindönfélét.” (Palkó Jánosné: Rablóvőlegény, Aa Th 955.)

A mesei elbeszélés: szerkezet, epizódok. Szépen megszerkesztett, jól elmondott mesékben az elbeszélő, leíró és a párbeszédés részek a mese menetéből adódó több-kevesebb szabályossággal követik egymást. Ezek közül azonban az elbeszélő részeké az elsőség, mert a mesemondót is, hallgató-ságát is elsősorban a cselekmény érdekli.

A legtöbb mese cselekménysorozatból áll, vagyis epizódokból tevődik össze. Ha e mesei történés több szálból fonódik egybe, tehát időnként helyszínt és szereplőt kell váltani, a mesemondók hasonló fogásokat alkalmaznak, mint a régi angol balladaénekesek vagy a Szabács Viadalának

magyar szerzője is: önmagát és hallgatóságát biztatva hívja fel a figyelmet a váltásra. Ez már az alaphelyzetet ismerető bevezetés után is előfordulhat:

(A három fiútestvér bemutatás után mondja:) „Hát kezdjük előbbször az öregöbbit, aki jobbra ment!”
Szalai Áron: Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304.)

Egy-egy epizód végét is gyakran bejelentik, esetleg szónoki kérdést tesznek fel a folytatást illetően, amely a balladák, hírvérek stb. kezdősoraira emlékeztet:

„Nohát ez most idáig megvóna. Ez a gyerek ott maradt mint királynak vője, ugye? Hát mint mondtam elébb, hát annak a királylán(y)nak vót egy jegyöse.” (*Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568^x.*)

„Szóval ezt most hagyjuk függőbe(n) idáig! Mi lött mos(t) má(τ) otthon a feleségive(l)?” (*Szalai Á. id. meséjének másik részlete.*)

„Hát most nem mehetünk tovább, mer(t) hát a fiú meghalt. Most elmenjünk haza! Mit csinál a testvér odahaza?” (*Horváth Antal: Két egyforma testvér, Aa Th 303.*)

Máskor az epizód végét külön nem jelzik, hanem az új helyszínre vagy cselekményre egyszerűen rákérdeznek:

„Hát osztán hova jutott az aranymezőről? Egy pusztá homoksivatagba.” (*Farkas János: Madárvolegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.*)

„Itt meg hát a pusztába(n) mi történt? Majd megmondom.” (*Szalai Áron: Adótól mentesítő katona, Aa Th 1605. + Kis Kolos, Nagy Kolos, MNK 1535. I.^x*)

Az esemény újból való felvételét is külön bejelentik:

„Itt múlnak az idők, a fiú nem tér vissza . . . (Farkas János: Madárvölegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.)

„Jó(l) van, de ez (a Fatörő) még mindig lent van: ott kóborol jobbra-balra.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Nahát most odagyüttünk, ugye, a király udvarába?!” (Fülöp Jánosné: Leányhamupipőke + Libapásztorból lett királyné, Aa Th 510/a—b.)

E mesemondói fogások egy része régi epikus gyakorlat emléke, más része azonban irodalmi hatás is lehet. Mindkettőre egy-egy valószínű példa.

(A hős nevet és helyet változtat) „Most Brúgó királyfi eltűnt, csak Molnár János szerepel.” (Varga Áron: Brúgó királyfi c. meséje)

„A királlyal többet *nem gondó(l)t, nem törődött.* Ú mast egy kastélyba(n) *találta magát.*” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A mesei epizódok általában hármásával következnek egymás után, egyrészt ismétlődnek, másrészt pedig előbbre is jut, fokozódik a cselekmény és vele együtt az izgalom. Ősrégi népköltészeti, epikai fogás ez is. A mesemondók többsége ki is aknázza ezt az izgalomkeltő lehetőséget, mások azonban úgy siettetik az eseményt, hogy a második, harmadik epizódot összevonják. Ennek is több formája van. Egyik esetben az egyszer már elmondott eseményt csak vázlatosan ismételik:

„Megint elhozta másodszer is. Megint elvötte a sárkány tüle. Harmadszor is visszafordú(l)t, akkor is el-

vette a sárkány tüle.” (*Győrfi Kálmán: A Tölgyfavitéz c. meséje.*)

„El is mönt a Kilinkó Jankó vissza menteni a harmadikat is. Hát azt is szöröncsésen mögmentötte; annak az urát is legyőzte.” (*Lőrincz Irma: Fehérlófia, Aa Th 301.*)

Máskor még az eseményvázat sem ismétlik, éppen csak utalnak rá:

„Ugyanígy második este ez az eset lejátszódott azon mód szerint. Harmadik este szinte megjelent a fiatalember.” (*Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.*)

Olyan ismétlődő szerkezetű mesék is előfordulnak, amelyekben az igazát kereső mesehős utólag újra elmondja a történeteket. Némely mesemondó ezt az ismétlődést is ki-rekeszti:

„Hát elmondta, hogy így meg így. Amint én elmondtam előbb, hát ű is úgy elmondta.” (*Szalai Áron: Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304.*)

„Hát szóval úgy, amint én elmesé(l)tem, amint leírta, ez szerint ű elmesélte a királylánynak.” (*Szalai Á. id. meséje más helyén is.*)

„És akkor elmesé(l)te neki úgy, mint én elmesé(l)tem neki, hogy hугyan, miképp jártak.” (*Szalai Á.: Sárkányölő, Aa Th 300. + Két egyforma testvér, Aa Th 303.*)

Ennek épp a fordítottja, amikor a hős segítőtársa előre mondja el, mi fog vele történni. A mesemondók ezt rendszerint el is ismétlik, néha azonban csak utalnak rá:

„És az a leány majd hétféle undok állatokká változik, s őneki addig nem szabad elengedni, még ujra leánnyá nem változik! *Ez meg is történt.*” (Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.)

Az ismétlés elől nemcsak kényelemből, hanem feledékenységből, tévesztésből is kitérhetnek. Az egyik mesében pl. három fiút mutat be *Szalai Áron*, a továbbiakban mindvégig csak egyet szerepeltet. Így oldja fel az ellentmondást:

„És hogy a bátyjaival mi történt, azt má(r) én nem mondhatom, de hogy ővele mi történt, azt megmondom.” (Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

Horváth Antal, aki különben szereti a részletezést, feledésből-e vagy talán a titokzatosság kedvéért, egy alkalommal így tér ki előle:

„Mi vót benne (t. i. az üvegben), azt én nem tudom, mer(t) nem láttam. Csak így mondták nekem is, én mondom tovább is.” (Sárkányölő, Aa Th 300. + Két egyforma testvér, Aa Th 303.)

Bármilyen gyakorlott előadó is egy-egy mesemondó, óhatatlanul ejt hibát, különösen ha már hanyatlóban van a hagyomány. A kisebb tehetségek természetesen még többet hibáznak. Mindkét típus másként vágja ki magát. Aki azonnal észreveszi a tévesztést, mindjárt javítja is:

„Megen o(ly)an sovány lett, mind vót. Akarom mondani, megen o(ly)an tá(ly)tos lett, mind vót.” (*Szalai Áron*: Boszorkány ellopott kincse, Aa Th 328. + Aranyhajú leány, Aa Th 531.)

Egyébként később igazítják helyre önmagukat:

„Szóval most egyik szót a másikba ütöttem, ugye, mer(t) ezt előbb kellett vóna mondani. De hát mindegy!” (Szalai Á.: Aranyhaju ikrek, Aa Th 707.)

„Jó, de hát ez nehogy elmaradjon, mer(t) akkor má(r) nem esik talpra!” (Szalai Á.: Csalóka Péter, Aa Th 1539.)

A gyakorlatlan mesemondó szinte megzavarodik, mindenestre kissé kizökken a mese menetéből:

„Jaj, elfeledtem mondani!...” (Fülöp Jánosné: Leányhamupipőke + Libapásztorból lett királyné, Aa Th 510/a—b.)

Eltéveszthetik az egymást követő epizódok sorrendjét is, olykor a három motívumból hull ki egyik-másik, nem mindig élnek a fokozás eszközével sem következetesen stb. Mindezeknél fontosabb: az egymással rokon mesetípusok idők folyamán keverednek, vegyülnek. E típuskeveredés az utóbbi évtizedekben gyűjtött magyar népmesékre, így természetesen a kopácsiakra is jellemző. Itt azonban még a közelmúlt kiváló mesemondói végezheték el az összeolvasztást és nem a gyűjtés idején, hanem jóval előbb történt. Ilyen kettőből-háromból összeragasztott „új” meséket többen is elmondtak; a fontosabbak a következők:

Leányhamupipőke + Libapásztorból lett királyné, Aa Th 510/a—b. Sárkányölő, Aa Th 300. + Két egyforma testvér, Aa Th 303. Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x Boszorkány ellopott kincse, Aa Th 328. + Aranyhajú leány, Aa Th 531. Madárvolegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575. stb. stb.

Leírás és felsorolás. Az elbeszélő és a párbeszédes részletekkel szemben a leírás a magyar népmeséknek nem épp a legjellemzőbb vonásuk, legfeljebb ha a nagyon változatos formulák, tehát a többek által használt, különféle mesékben egyformán elhangzó mondatokat is ide vesszük. Más népek meséivel szemben, a magyar takarékoskodik tehát a leíró részletekkel. Nem könnyű pl. még ilyen rövid szöveget sem találni:

„Ott a mosószék, de a katonák még most is tartják ott a lábát meg a kötőféket mög a farkát, egy meg hát ül rajta. De egy se tudja a világát, úgy alszik.”
(*Szalai Áron: Híres zsvány, Aa Th 1525/a—d.*)

Kivételes esetekben leírás keretében kerül sor apró részletek bemutatására is, egyébként inkább az elbeszélés folyamán térnek ki rájuk:

„Annak oly szép, gyönyörű tolla vót, sok szép göndörrel a farkába(n).” (*Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.*^x)

Ha pedig a leírást mégsem kerülhetik el, igyekeznek minél rövidebbre fogni:

„Az anya feküdt az ágyba(n) alva. Csupa vér volt a szája. Fél gyermek mellette volt, fele eltűnt.” (*Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.*)

Amennyiben a leírás mégis kiterjeszkedik, azonnal kezdi felöltetni a felsorolás jellegét; innen már csak egy lépés a teljes szabályozódásig:

„Fogyott a királykisasszony, soványodott, halványodott.” (Horváth Mária: Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.)

„Elővötte a szüle a tüzes piszkafát, elkezdte nagyó(l)-ni a kecskéket, egyiket jobban, mint a másikat: — Ti bitangok, ti gonoszok, ti ilyenök, ti olyanok!” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

„Innend hol az ág büki meg a lábát, hol a szömét, hol ezt, hol azt; hol az árokba bukik utána”. (Szalai Áron: Híres zsvány, Aa Th 1525/a—d.)

Az egyszerű felsorolás sem pusztá szóhalmaz azonban, hanem valamilyen tartalmi (időrend, fontosság stb) vagy formai elv szerint sorakoznak a szavak egymás után, de nem feltétlenül kell állandósult szerkezetbe tömörülniök:

„Csak aludjon is, mög hogyha fölkel, még igyon is, mög ögyék is, mög még ráér kártyázni is, mög ráér a kisker(t)be(n) a virágok közt sétá(l)ni is! . . . Így hát aludt is, ivott is, övött is.” (Lőrincz Irma: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„A határszélön ott lakott egy szegény ember, annak vót három fia: egyik vót csikós, a másik vót gulyás, a harmadik meg vót kanász.” (Horváth Antal: 4. sz. meséjében.)

„Meglett a gyerök, de kettő; meglett a kutya, de kettő; meglett a csikó, de kettő.” (Szalai Áron: Két egyforma testvér, Aa Th 303. + Sárkányölő, Aa Th 300.)

A felsorolások jelentős része egyben fokozás is, amelynek csattanója azonban épp ellenkező előjelű vagyis nemleges:

„Megfogta a vén boszorkányt, ütötte, szorította, zúzta, de annak semmi se vót! . . .” (*Horváth Mária: Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.*)

„Gyüttek mindön csodások, csodadoktorok, profeszszorok, de senki nem tudta meggyógyítani.” (*Horváth Mária: Elkárhozott leány, Aa Th 307.*)

„Vót is jelentköző nagyon sok: grófok, bárók, hercegök, drótosok, kapások, kaszások meg napszámosok, de mögfelelő egy se vót.” (*Horváth Antal 4. sz. meseje.*)

Innen már igazán csak egy lépés az állandósult formula felé:

„Ásó, kapa és a nagyharang választ el bennünket egymástul!” (*Farkas János: Madárvőlegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.*)

„De az olyan fa vót: reggel virágzott, délkor almái voltak, éjfélre megérött, de el is lopták rula.” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

Mesei párbeszéd. A párbeszéd a mese szereplőinek szájába adott egyenes idézet; természetesen egyetlen ember: a mesemondó adja elő. Párbeszédet folytathat a hős és segítői, ill. ellenségei, emberek és állatok stb. Rendszerint fontos és hangsúlyos helyeken fordul elő, a cselekményt előbbre viszi. Míg a leírás csak másodrangú szerepet tölt be, és nem is különösebben költői jellegű, a párbeszéd majdnem egyenlő fontosságú az elbeszéléssel, és ez van legarányosabban megszerkesztve. A magyar népköltészet minden műfaja tele van párbeszédekkel, így a népmese is, ez adja meg drámai jellegét. *Ortutay Gyula* a drámaiságot tartja a magyar népköltészet fő jellemzőjének. A jó mesemondók a drámaiságot még azzal is fokozzák, hogy hangszínüket, hanglejtésüket és arcjátékukat az egymással párbeszédet foly-

tató szereplők szerint változtatják. (Ezt azonban pusztá szövegközléssel nem lehet visszaadni.) Íme az örökké mérges, dühösködő sárkány itt: Kígyófejű tatár és a mesehős szópárbaja a valóságos párviadal előtt:

„Er(r)e nagyon mérges lett a kígyófejű tatár, aszondja: — Te se mész el élve, de a testvéreidet se viszd el! — Aszmondi a gyerök: — Szeretném én azt meglátni! — Gyere, aszondi, ha olyan nagyon kíváncsi vagy rá, próbáljunk szerencsét!” (Horváth Mária: Fehérlófia, Aa Th 301.)

Hasonlóan dühösködő és átkozódó a nyugalmában megzavart sárkány és táltos lovának párbeszéde is; a sárkány szerepe a hangsúlyosabb, az ő beszéde aránytalanul hosszabb is, mint a lováé:

„Kutya egye májadat, holló vájja ki a szemedet! Szép széna előtted, szép zab előtted, szép patak előtted, mi bajod van még? — Viszik a feleségödet! — Ehetök-e, ihatok-e, egy zsák diót megtörhetök-e, megehetem-e? — Még azt is megtehetöd, mer(t) mégis utolérjük.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

Sorsdöntő fordulatot vezet be a sárkány, valamint a hős táltos lovának párbeszéde:

„Allj meg, öcsém, (a sarkantyúval) kivágja a bélömet! — Dögölj meg, ha nem tudod levágni a hátadrú(l)! — Akkor a sárkán(y) lova nagyot rugott, a hátárú(l) lefordul(t) . . .” stb. (Horváth A. id. meséjében.)

Ugyanilyen sorsdöntő a gyanútlan mesehős és a ravasz boszorkány párbeszéde is, melynek végeztével a fiút kővé varázsolja:

„— Juj, de fázom! — jajgatott ott a fán. Ez meg fel-szólt neki: — Ila fázik, gyűjjön le, osztán melegöd-jön! — Úgy ám, de félök a kutyádtú(l)”. (Szalai Antal: Két egyforma testvér, 303. + Sárkányölő, 300.)

A párbeszéd esetenként annyira felduzzadhat, hogy át-veszi az epizód szerepét, önálló fejezetet alkot, amelyből megtudjuk a továbbiakat. Alkalmazása azonban teljesen egyéni:

(A táltos ló kérdezi) „Mit viszöl, te kis kígyócska? — Élesztőfüvet. Átmönt a kocsi a fiamnak a derekán, eltörte, hát meg akarom vele gyógyítani. — Add nekem egy kicsit! Van egy jó gazdám, föl akarnám éleszteni. Itt van a zsákba(n) a hátamon. — Nem bánom, jó lovacska. Kisfiam ott hentereg az úton; gyün egy kocsi, eltöri a derekát másutt is, hagy gyógyítom meg előbb azt! — No, gyere, majd én segítök! Megfogom a fogammal a farkát, nem harapom meg, csak eltöszöm az útrú(l) . . . (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A legtöbb párbeszéd azonban jóval rövidebb és szabályozottabb is egyszersmind, ezeket nem is mindig lehet a formuláktól elválasztani. Ilyen maga a köszönés, a most idézett párbeszédnek egy része is, továbbá a legtöbb kérdés-felelet:

„Hogy kerü(l)té(l) ide, ahova még a hazádbéli madár se jár? — Én, fenséges királykisasszony, szó(l)-gálatot keresök.” (Horváth A. id. meséje)

„Szépen süt a holdvilág, de még szebben jár a halál. Fé(l)sz-e, kedves rózsám? — A lány azt felelte rá: — Hogy fé(l)nék, mikor kend is itt van velem?!” (Palkó Jánosné: Ördögszerető, Aa Th 407.)

A párbeszéd minden szabályozottsága ellenére is rugalmasan alakul aszerint, milyen szereplők szájába van adva. Íme, ugyanaz a párbeszéd a hős és a lova, ill. a boszorkány között:

„Ej, édes lovam, de jót aludtam! — A világ végéig alhattá(l) vóna, ha nincs ez a kis kígyócska, aki ezt az élesztőfüvet nekem ajándékozta.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„De jót aludtam! — Alhattá(l) vóna, édös fiam, itéletöd napjáig, ha a lovad ide nem hoz hozzám!” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

Így tehát még a sok-sok mesében megtalálható párbeszéd-ek is voltaképpen nyitott szerkezetek, tetszés szerint alakíthatók, a váz természetesen megmarad:

„Erre hazaér a lán(y)nak az ura, aszmondi: — Valami olyan idegön szagot érzök! Ki van a házunkba(n)? — Elgyütt, aszondi, a bátyám. — Szeretném látni azt a fickót, aki be merészöl gyünni az én házamba!” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

Nemcsak a pongyolább stílusú elbeszélőknél, hanem úgyszólván minden magyar mesemondónál túlságosan is gyakran fordul elő a mindent áthidaló és összekötő *aszondja*, *aszondta* kitétel, különösen a párbeszéd- szerkezeteket tölti meg, és fékezi a cselekményt. (Azt az egyetlen- változtatást én is megengedtem magamnak, hogy a „sűrűjéből” valamennyit kigyomláltam. Elnézést kérek a szakemberektől ezért a tudománytalan eljárásért!)

A mesei hasonlat. Két eltérő, de némely vonásában mégis hasonló fogalmat azért helyezünk egymás mellé, hogy hang-

súlyozzuk, hangulatot keltsünk vele. Ilyen hasonlat bőven van a mesében is, többnyire azonban köznyelvek, különösebb költőiség nélkül. (Nem a mese, hanem a líra a hasonlat igazi termőtalaja!)

„Amikor a katonák meglátták, ott hattak csapat, papot, ágyút! *Széjjelszaladtak, mind a libák.*” (Varga Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.)

Néha meglepően régiek is vannak közöttük, már *Anonymus* is valami ilyesfélét említ a magyarok csatározásairól, mint *Szalai Áron* meséje:

„A harmincezer embernek a feje csak *úgy potyogott, mint a tők a földre.*” (Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

Mindössze talán annyi a mesei és a köznyelvi hasonlatok között a különbség, hogy szerepük itt valamivel hangsúlyosabb. Néha kettésével jelentkeznek, máskor meg nem lehet őket elválasztani a túlzástól:

„Lefeküdt a gyerek, de csak úgy aludt, mind a nyúl. A szüle aludt, mind a bunda.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Mind a villámcsapás, úgy fölugrott a banya!” (Horváth A. most idézett meséjében.)

Mesei fokozás és túlzás. A mesemondók is szeretik az olyan kifejezések egymásutáni felsorakoztatását, amelyek értelmileg és érzelmileg mind hangsúlyosabbak. Ezek egy részét már láttuk a felsorolások között. De ide tartozik a mesei hármasság is (a 7—9—12 fejű sárkány, réz-, ezüst-, aranyvár stb., továbbá az egyes epizódok, főként a már

idézett párbajok részeinek egymásutánja is (bokáig, derékig, hónaljig vágják egymást a földbe stb.)

A népmesének talán a legkedveltebb költői eszköze mégis a túlzás; a mesei csodásság, a tréfa, a mesehősök rendkívülisége stb. mind-mind szabad teret ad a szinte korlátlanul csapongó, gyermekded képzeletnek, mely a jelenségeket mértéktelenül nagyoknak vagy éppen kicsinynek, máskor távolinak és sokáig tartónak, a szokásosnál gyorsabbnak vagy szebbnek stb. igyekszik feltüntetni. A túlzásnak tehát meg lehetőszen sok fajtája van.

A túlzás viszonylag egyszerűbb és eléggé kedvelt típusa egyszerűen a szoktalanság érzetét kelti:

„Még mosolyogni sem vót szabad senkinek se, mert akit rajtafogtak, hogy a száját legkisebbet is mosolyra húzta, az fejvesztes lett.” (Farkas János: Madárvolegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.)

„Az mind a két tenyerivel úgy tapsó(l)t, hogy a másíknak be kellett fogni a fülit.” (Horváth Antal 4. sz. meséje.)

„Gyün egy iszonyú nagy vadkan. Űgy csattogtati azokat a nagy agyaraít, hogy még a szíkrát is hányi.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

Ugyancsak egyszerűbbek a távolság, az időtartam és a gyorsaság érzékeltetésére szolgáló túlzások is, amelyek rendszerint a hasonlat formáját öltik fel:

„Olyan messze van a széle, mind a világ vége.” (Győrfi Kálmán: Négy művésztetvér, Aa Th 653. + Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304.)

„Olyan gyorsasággal járt, mint a villám; amerre az ment, mindönütt léniát vágott.” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

Máskor a távolságot időtartammal mérik, ill. túlozzák el:

„Földobta annyira, hogy két nap várták, még le-
esött.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Avval fogta a rézalmát, úgy elhajította kelet felé,
hogy azután egy hónapig mindég utaztak.” (Horváth
A. id. meséjében.)

Még gyakoribb a szokásos méretek egyszerű felnagyítása,
ill. a nagyok lekicsinyítése; az utóbbival az erőt akarják
fitogtatni:

„De akkora orra van, hogy majd a térdét veri, de
csupa vasbú(l) van.” (Horváth Antal: Szomorú király-
kisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

„Egy nagy kocsi lisztet meghozatott a városbú(l), a
malombú(l). Azt az ösleszt mind megsütötte egy cipó-
nak.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Úgy kirántotta a földbű(l) a fát, mind a sárga-
rúpát . . . Fölkapta a vállára, mind egy kéve rőzsét.”
(Horváth A. id. meséjében.)

Az erő túlzó ábrázolásának sokféle módja van, ezek kö-
zött talán még hősdalból való eredetűek is lehetnek,
mindenesetre *Arany* Jánosra emlékeztető sorok még akadnak:

„Fatörő koma úgy megszorította a sárkán(y)nak a
mancsát, hogy annak mindön ujja kirepedt.” (Hor-
váth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Fatörő úgy megmarkó(l)ta a mancsát, hogy azt
összenyomta úgy, mint a téasztát.” (Horváth A. id.
meséjében.)

Valamennyi felsorolt típusnál kedveltebb a számok segít-
ségével történő túlzás. Ügyszólván mindent nagyítanak vele:

erőt, szépséget, méretet, időt és egyebet; mindezeket számsorrendbe lehet rakni:

„Akkorát zökkent az udvarba(n) a föld, hogy a kis ház *egy* méterrel lejjebb esett.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Az ember *egy* araszt, a szakáll *hét* öl.” (Lőrincz Irma: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Van a szülének *egy hét* országra szolló torkú kakasa.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Olyan fiatalembert gyúrt belüle, hogy *hét*szörte sebb volt, mint azelőtt és erősebb.” (Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

„Még *hét*szörte olyan erős lett, mint amilyen erős vót, mer(t) a Hétrőfösnek a szakállába(n) vót a nagy ereje.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Nincs annyi pintér az országba(n), hogy aztat a fát *tíz* esztendeig dongának föl tudja hasítani.” (Horváth A. id. meséjében.)

„Fölkötte a *tíz*mázsás sarkantyút, föluggott a lova hátára, majdnem félig belevágta a lova ódalába.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Egy óriási *hét*fejű sárkány ki van szögezve a falra. A két lábán két *ötven-ötven* mázsás vasgolyó lóg, a két szárnya két óriási szöggel kiszögezve, és két óriási malomkű közé van a szakálla szorítva.” (Horváth A. id. meséjében.)

„Ahogy a pincébe ért, ott má(r) *kilencvenkilenc* szarvas volt, ő volt a századik.” (Horváth Mária: Fehérlófia, Aa Th 301.)

„Belenéz a szekérbe: akkora sű(l)t halat lát benne, hogy *százan* is megérvénék megenni.” (Erdősi János: Sárkányölő, Aa Th 300. + Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.)

„És énám a száz juhász százat üt, a száz kutya meg százat harap belém, de az aran(y)szőrű bárán(y) mégis tehozzád jön.” (Győrfi Kálmán: A Tölgyfa-vitéz.)

A mesében még számtalan túlzással találkozunk, hiszen ez a műfaj az igazi táptalaja! Elejétől végig kíséri a mese menetét, még a mesebeli lakodalom is eltűzött és rendszerint hasonló nagytítás a befejező formulák egy része is.

Egyéb mesei közhelyek (formulák). Az előző fejezetekben már sokféle mesei közhellyel (formulával) találkoztunk, ilyen volt pl. a köszönés, a küzdelmek leírása, a párbeszéd stb., végeredményben ide tartozik a bevezető is. Ezeken kívül még számtalan közhely van, így a vándorlás, az idő és a tér érzékeltetése, szerelemvallás, lakodalom és így tovább, s ide fog tartozni majd a befejezés is. Mindezek a jól bevált közhelyek megkönnyítik a mesemondók helyzetét, nem kell új és új stílusfordulatot kitalálniuk, bőven meríthetnek a népköltészet gazdag kincsesládájából. Főként a mesék hangsúlyosabb részein élnek velük. Olykor kedvesen naiv megnyilvánulásai egy kezdő költőiségnek. Formájuk lehet ritmikus próza is, néha belső rímekkel. (Köd előttem, köd utánam, engem senki meg ne lásson!)

Vándorlás, eltűnés; a mesehős a világ végén. Az epizódokkal kapcsolatban említettem, hogy a mesei történetés színhelye térben és időben többszörönként áttevődhet. Már a kezdet kezdetén is helyet kell változtatni, anélkül nincsenek mesei kalandok sem:

„Hát elmenünk országot, világot próbá(l)ni, ha akadna valami szöröncsénk valahun.” Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

A gyalogos, lóhátas vagy ritkábban a seprűvel történő utazásnak, helyváltogatásnak egyaránt megvannak a jól bevált közhelyei:

„Mentek szegényök árkon-bokron. Mikor az erdőbű(l) kigyüttek, ruha nem maradt rajtuk, oly sűrűség volt.” (*Palkó Jánosné: Rablövőlegény, Aa Th 955.*)

„Fogta a piszkafát a lába közé és mondta, hogy: — Ott legyenek, ahun én akarok!” (*Márton Erzsébet: A mostoha és az édes leány, Aa Th 480. + Hamupipőke, Aa Th 510/h.*)

„Mönnék, röpű(l)nek hegyen-völgyön, országru(l) országra, erdőkön, síkon, mezőn keresztül.” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

A repüléssel kapcsolatos a táltos ló és a gazdája közötti párbeszéd indulás előtt, amelyet már idéztem. Van azonban olyan óvó intés is, amelyet a ló szintén repülés előtt hangoztat:

„Ha megyünk az úton, akkor se ne láss, se ne hallj semmit! Ha látol valamit, ne lásd! Ha hallasz valamit, ne halld!” (*Szalai Áron: Boszorkány ellopott kincsei, Aa Th 328. + Aranyhajú leány, Aa Th 531.*)

Mesei közhely a táltos ló többszörös alakváltoztatása is:

„Akkor a ló fölugrott, és olyan tátos lett, hogy párját kellett keresni... A ló megrázkódott, megen o(ly)an sovány lett, mind vót.” (*Szalai Á. id. meséjében.*)

A mesei segítők rendszerint nem vándorolnak a hőssel együtt, hanem felbukkannak, majd ismét eltűnnek:

„Köd előttem, köd utánam, engem senki mög ne lásson!” (Lőrincz Irma: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Az öreg eltűnt, mind akit elnyelt a föld.” (Horváth Antal: Két egyforma testvér, Aa Th 30. + Sárkányölő, Aa Th 300.)

„Az öreg aztán elbúcsúzott a fiútól, és eltűnt, mint a kámfor.” (Farkas János: Madárvőlegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.)

A mesehős rendszerint másik világba jut: felső vagy alsó (föld alatti) — világba, esetleg a világ végére, ahol megkérdik tőle:

„Hogy kerű(l)té(l) ide, ahova még a hazádbéli madár se jár?” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Hogy kerű(l)sz ide, ahol a virág se nő, a madár se jár?” (Győrfi Kálmán: Tölgyfa-vitéz c. meséje.)

Szépség, szerelemvallás, lakodalom. A mesebeli szépséget rendszerint nem részletezik, hanem hasonlattal vagy túlzással jellemzik, ezekből már idéztem. Régies szépségdicsérő formula még a következő:

„A napra lehetött nézni, de a lán(y)ra nem, az olyan szép vót.” (Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.)

A szépség elvesztését és visszanyerését a túlzásnál már említett hetes számmal jelzik:

„Amikor megfürdött, kigyütt a tejbű(l), még hét-szörte szöbb lett a gyerök, mint azelőtt vót.” (Szalai Áron: Boszorkány ellopott kincsei, Aa Th 328. + Aranyhajú leány, Aa Th 531.)

A szerelmi vallomások formulái a kopácsi mesékben is „szivemnek szép szerelme”, „ásó, kapa, nagy harang válaszon el bennünket” és ezek változatai:

„Király, szivemnek szép szerelme, (ha) tudnád, hogy ki vagyok, nem dőzsölnél és mulatnál, (hanem) idejön-nél hozzám és átkarolnál!” (*Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.*)

„Szivemnek szép szerelme, megváltottál az átok alul. Olyan tiszta lélek vagyok, mint te.” (*Varga Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.*)

A mesei történetek jelentős része feleségszerzésről, a feleség visszaszerzéséről szól, és happy enddel, házassággal végződik. Az ilyen elbeszélések gyökerei valószínűleg még a nemzeti időkig nyúlnak vissza, amikor idegenből kellett feleséget szerezni. Mindenesetre a kalandok és egyúttal a mesei történet vége is a nagy lakodalom; teljességgel paraszti-falusi szemlélettel, de mesebeli méretekre felnagyítva. Tréfásabb kedvű mesemondók saját személyüket, sőt olykor még hallgatóikat is bevonják.

Míg a tartózkodó stílusban megfogalmazott mesékből is csak ritkán hiányozhat a mesebeli lakodalom egyszerű felnagyítása:

„És csodálatos nagy lakodalmat tartottak.” (*Lőrincz Irma: Táncolni járó leányok, Aa Th 306.*)

„Akkor osztán csaptak iszonyú nagy lakodalmat.” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

„Olyan lakodalmat csaptak, hogy hetedhét ország ellen szólt a híre.” (*Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze, 568.^x*)

„Tartottak is ott nagy lakodalmat. Úgyhogy vót aztán vendég anyyi, hogy három hétig állandóan szó(1)t

a muzsika.” (*Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x*)

A legtöbb lakodalmi túlzásról, nagyításról hamarosan kiderül, hogy semmi más, mint játék, és a mesemondó, „saját tapasztalatai” alapján, mindezt visszájára is fordíthatja:

„Ügyhogy én is ott vótam, de senkit se láttam.” (*Horváth Antal: Fehérlófia, Aa Th 301.*)

„Boldog embör vót, aki kapott egy ital bort. Mer(t) én is ott vótam, akartam kérni egy pohárral, de hát nem jutott.” (*Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x*)

„Aztán engömet is möghíttak... Olyan éhös vótam, hogy azt a ruhát rágtam, amive(l) mosogattam.” (*Lőrincz Irma: Táncolni járó leányok, Aa Th 306.*)

A vendégseregben megjelenhetnek a konyha körül lebzselő háziállatok is, sorsuk teljesen „emberi”; e tréfa a régi magyar irodalom ún. állatlakodalmainak egyes jeleneteire emlékeztet:

„Egy hétig olyan dáridót csaptak, még a kutyák is bort ittak.” (*Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.*)

„Vót ottan lé meg lé, hogy még a kutyák, macskák is térdig jártak a sárga levesbe(n)” (*Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.*)

„A kutyák stációrú(l) gyüttek a szagára. Mire a hátolsó odaért, az első megdöglött éhhel.” (*Szalai Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.*)

Valószínűleg a mesemondó sikerélményének tulajdoníthatók az olyan mesevégek, amelyek lakodalmain önmagát is kifesti:

„Én is ott vótam közöttük a lakomán. Majdhogy jó állapotban voltam, mer(t) úgy berugtam, hogy nem tudtam vóna hazajönni. Bedugtak éngem egy nagy ágyúba, alá m tüzeltek. Úgy kilőttek, hogy gyalog sem kellett mennem, ide pottyantam.” (Varga Áron: Elkárhozott leány, Aa Th 307.)

Máskor pedig tréfás természetmagyarázó hagyományt illesztenek a mese és egyben a mesebeli lakodalom végére:

„A Dunát bekötötték egy nagy zsákba. És sárgarépábu(l) csiná(l)tak csarkantyút a gyerök csizmájára. Amint forgalódtak a nagy vigasságba(n), a gyerök sarkantyúja beleakadt a zsákba. Így a zsák kirepedt, a Duna pedig folyásnak eredt.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A mese befejezése. Bevezetés vagy befejezés nélküli mese nagyon kevés van, befejezetlen talán még a kérdés nélkülinél is kevesebb. A mesemondó maga is feloldódik, hacsak fel nem sült menet közben és feltéve, ha mindvégig volt figyelmes hallgatója, ez esetben sikerélményben van része, és ennek olykor igyekszik is valamilyen formában hangot adni.

Még a legegyszerűbben tálalt mesei történetek végére is legalább ezt a kissé írásbeli szemléletre valló néhány kifejezés valamelyikét odabiggyesztik:

„vége; vége lett; itt a vége; ezzel vége van; eddig van, tovább nincs; készen van mostan” stb.

A mese utolsó mondatai többnyire közhelyek, formulák, de azok híján is legalább összegeznek, esetleg levonják a tanulságokat:

„Ő lesz a király, te meg a királyné!” (Győrfi Kálmán: Madárvőlegény, Aa Th 432. + Repülő királyfi, Aa Th 575.)

„És a mi kis családunk egy egész rokonság legyen!” (Győrfi Kálmán: Négy művésztestvér, Aa Th 635. + Hajnalkötöző királyfi, Aa Th 304.)

„És Éva ott kapta a bajuszt.” (Varga Áron: 10. sz. meséje, Éva bajusza.)

„Ennyit ért neki a keszég, amit eldarabó(l)t.” (Szalai Áron: Két egyforma testvér, Aa Th 303. + Sárkányölő, Aa Th 300.)

„Így hát aztán kimentötte, mer(t) ha nem felelt vóna meg, akkor megbüntette vóna.” (Szalai Áron: 10. sz. meséje, Mátyás-mondák)

Feledékenységből vagy gyakorlatlanságból e formula nélküli mesevégeket néha még egy-egy naiv kérdéssel is megtoldják, amely a befejezetlenség érzetét tovább fokozza:

„Azok meg e(l)mentek, tudja Isten, hova?” (Szalai Áron: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.^x)

„Hogy oszt elfogták-e vagy mi? Épp arrú(l) nem tudok. Ezt csak idáig tudom.” (Palkó Jánosné: Rablővőlegény, Aa Th 955.)

Az „igazi” mesevégek azonban formulások, mégpedig meglepően kevés alaptípus változatai. Ezek között vannak rímes-játékos mesevégek:

„Itt a vége, tedd a jégre! Majd elcsúszik valamére.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

A mese igazságának tréfás, álszent bizonygatása:

„Hát aki nem hiszi el, gyűjjön ide, majd adok neki egy darabot (t. i. a köpenyből), mer(t) még most is van belüle.” (*Szalai Áron: Aki felettünk van, Berze 1655.*^{xx})

Ennek mintájára képezték az alábbi, amely a mese közben elmondott— úgy láttam, mint most . . . , — ott voltam, ahol mondták stb. formulák mesevégi párja:

„Mesemondó én vótam. Ha nem hiszöd el, járj utána!” (*Horváth Antal, Égig érő fa, Aa Th 317.*)

A leggyakoribb mesevég azonban egy sokféle változatban használt formula:

„Még most is élnek, ha meg nem haltak.” (*Farkas János: Madárvőlegény, Aa Th 423. + Repülő királyfi, Aa Th 575.*)

„Ők még máig is é(l)nek, ha meg nem haltak.” (*Erdősi János: Sárkányölő, Aa Th 300. + Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.*)

„Úgy é(l)tek, mint a gilicemadarak, ha meg nem haltak.” (*Horváth Mária: Csonka és Sánta pajtás, Aa Th 519.*)

„Én nagyon sokáig éltek békivel.” (*Horváth Antal: Szomorú királykisasszony, Aa Th 571. + Hűtlen feleség, Berze 568.*^x)

Ennek mintájára képezték a legkülönbélebb, de alapjában véve mégis hasonló mesevégi formulákat is:

„Dógoznak még máma is, ha meg nem haltak.” (*Márton Erzsébet: A szegény ember fiai meg az óriások*)

„Talán még most is szalad, ha meg nem halt.”
(*Szalai Áron: Híres zsvány, Aa Th 1525.*)

„Azok talán még most is veszekszenek, ha meg nem haltak.” (*Szalai Áron: Csalóka Péter, Aa Th 1539.*)

„Még máig is huncutkodik valahun, ha mög nem halt.” (*Lőrincz Irma: A cigány mint szobor c. trufája*)

„A kaszró még most is megvan, ha azt is meg nem ették.” (*Márton Erzsébet: A lányok és a gánica*)

„Még máma is hallgatik az embört, hogy mesél nekik.” (*Márton Erzsébet: A medvék és a szegény ember c. meséje*)

A mesevégi lakodalmat már említettem, amely a befejezés egyik leghálásabb kerete. A bevezetéshez hasonlóan, a mese végére is illeszthetnek különféle hazudós meséket, természetmagyarázó hagyományt stb. Olykor még egy kérdéssel meg is toldják:

„Annyi (hal) kiszaladt a szárazra, hogy háromszáz *meztelen cigánygyerök az ingeujja elejibe(n)* nem tudta vóna elvinni! Hát most melik vót ebbe(n) az igaz szó? Ezt magyarázza meg, ha jól megfigyelte!” (*Szalai Áron: Hazudós mese, Berze 1961.^{xx}*)

Ritkább motívumok a kopácsi népmesékben. Már szó esett a mesei elbeszélés nagyobb tartalmi-szerkezeti egységeiről, az epizódokról, elég bőven elmeztem a stiláris fordulatokat is, de a népmese legkisebb önálló szerkezeti egységéről, a motívumról sem szabad elfeledkeznünk!

A kopácsi mesék motívikája futó pillantásra semmi különösebb eltérést nem mutat a megszokottól, közelebbről szemlélve azonban néhány olyan motívumot találunk, melyek ha nem is egyedi, különleges jelenségek, de nem is éppen a legáltalánosabban ismertek.

Ezek közül van olyan is, amely ismert motívum tartalmi kibővítése:

„Bemönt az istállóba, és a zsákot lerázta a nyakárú(l), és sorba elharadá(l)ta mindnyá(j)a lovaknak a kötelit. És mind oda rohantak, széjje(l)szödték a zsákot. És akkor a szájikka(l) mindjá(rt) Jánosnak a testjít igazgatták össze . . . Az egyik ló elszaladt, és nagy gyorsasággal hozott valahunnad élesztővizet a szájában. És miko(r) visszaért, és végighosszat ráöntötte azt a vizet a Jánosra, és akko(r) mindnyájan ráleheltek a Jánosra. Az meg fölemelte kezeit, és elkezdte szömeit türű(l)getni.” (Lőrincz Irma: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Még a halottai is megmondják (a sárkánynak), hogy idegeny jár az országba(n).” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

„Kivette a rőfös nyelvít (a boszorkány), elkezdte karddal fenni mind a két ódalán: egyiket le, másikat föl.” (Horváth Antal: Égig érő fa, Aa Th 317.)

Több kopácsi mesében is előfordul a sárkányölésnek az a motívuma, amikor a bestia összes vére csak az utolsó feje levágásakor ömlik ki.

Valószínűleg a boszorkány-hiedelmek köréből származott át a mesébe a következő motívum:

„Fölkapta a söprűt, a sárkánynak csak lereszködtek a nagy fejei. Nem vót ereje semmire, csak dű(l)t el.” (Horváth Mária: Fehérlófia, Aa Th 301.)

Régi szokások, babonák emlékét őrizték meg a következő mesei helyek is:

„Elővötte a ző(l)d ruhás embör a bicskáját, aztán vért eresztött a halászembörnek a karjábú(l). — Na, aszmondja, evvel teszöl neköm szerződést! Evvel ír-

junk meg ezt a levelet.” (Horváth Mária: Rózsa és Viola, Aa Th 313. + Béka-menyasszony, Aa Th 465.)

„Meghadd a rokonaidnak: a koporsódat sem ablakon, sem ajtón ki ne vigyék! Mestergerenda alatt ájják ki a falat, és azon vigyék a kereszthol!” (Varga Áron: Ördögszerető, Aa Th 407.)

A régi világkép maradványa volt a már tárgyalt alsó és felső világ, továbbá a világ vége is. Felhívom a figyelmet az égbe nyúló óriásfára, amely több kopácsi mesében (Égig érő fa, Aa Th 317. és Árgirus, Aa Th 400.) is megvan; néhol külön is bemutatják:

„Mondta neki, hogy egy nagy magas hegyre menjön föl. A világnak a legnagyobb hegye. És annak a hegy-(nek) tetén van egy fa. És annak a fa tetejébe(n) egy fészök van, nagy fészök . . .” (Palkó Jánosné: Hattyúnő, Aa Th 400.)

Ez a világhegy és világfa éppúgy keleties meselem, mi-ként *Solymossy* Sándor szerint a kacsalábon (vagy más madár lábán) forgó vár, továbbá a táltos lovak párbaja, a táltos kancák tejében való fürdés és az álnok mesehős alól kiugró párna is. Mindezek Kopácson is közismertek; egy példa:

„A basa úgy megijedt, hogy alolla a vánkös mind-já(rt) kiugrott.” (Varga Áron Brúgó király c. mesé-jében)

Vargyas Lajos balladakutató szerint a hős testén látható nap, hold és csillag szintén keleties, közelebbről hősénekelem. Mindenesetre több kopácsi mesében is előfordulnak (*Győrji* Kálmán: A királykisasszony anyajegyei, Aa Th 850.

és *Fülöp Jánosné*: Leányhamupipőke-Libapásztorból lett királyné, Aa Th 510/a—b.)

Ebben a tekintetben is tovább lehetne még nyomozni, mint ahogy egyetlen kis falu mesekincsének minden vonását elemzésemben korántsem mutattam be.

KATONA IMRE

